

JOURNAL of SOCIAL and HUMANITIES SCIENCES RESEARCH (JSHSR)

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Received/Makale Geliş 03.02.2021
Published /Yayınlanma 29.03.2022
Article Type/Makale Türü Research Article

Citation/Alıntı: Morkoç, A. (2022). Mir Celal Paşayev'in sanatçı kişiliği ve edebi faaliyetleri. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 9(81), 355-371.
<http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.2986>

Doç. Dr. Ayvaz MORKOÇ
<https://orcid.org/0000-0002-9470-9656>

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Manisa / TÜRKİYE

MİR CELAL PAŞAYEV'İN SANATÇI KİŞİLİĞİ VE EDEBİ FAALİYETLERİ ARTISTIC PERSONALITY AND LITERATURE ACTIVITIES OF MIR JALAL PASHAYEV

ÖZET

Azerbaycan edebiyatında satirik ve mizahi söyleyiş tarzına sahip eserleriyle dikkat çeken Mir Celal Paşayev, hikâye, roman ve edebiyat tarihi sahalarındaki çalışmalarıyla tanınmaktadır. 1908 yılında Güney Azerbaycan'da dünyaya gelen Mir Celal'in ailesi daha sonra Kuzey Azerbaycan'a göç ederek Gence'ye yerleşmiştir. 1933 yılından başlayarak 1978 yılına kadar 45 yıl üniversite hocası olarak vazifesini sürdürürken "Azerbaycan edebiyatı" bölümünde görevler üstlenir. İlk eserlerinden itibaren toplumsal problemleri eleştirel bakış açısıyla ele alan Mir Celal okuyucu tarafından yetenekli yazar ve ilim adamı olarak tanınır. Azerbaycan toplumunda köklü değişiklikleri yansıtan hikâye ve romanlar kaleme alır. İlmi monografik incelemelerin dışında makale ve gazete yazıları yayımlar. Ciddi birer araştırmacının ürünü olan ve üniversitelerde ders kitabı olarak okutulan eserler yazar. Çok yönlü yetenekleri arasında başarılı hikâyeciği ile dikkat çeken Mir Celal, Azerbaycan edebiyatında hikâye türünün gelişip kökleşmesinde çaba harcamıştır. O, eserlerinde modernizme sıcak bakan, yenileşen insan suretleri oluşturmuştur. Azerbaycan kadınlarının medeni uyanışını anlatmıştır. Eğitimsiz olduğu halde kendini geliştirip cehaletten kurtulan kadınları hikâye karakteri haline getirmiştir. Özgün nesir üslubu oluşturan Mir Celal'in eserlerinde 20. Yüzyıl başlarından itibaren Azerbaycan Türkçesinde görülen köklü değişimler, yabancı etkiler, sosyal ve siyasi gelişmeler, gelenek ve görenekler takip edilebilmektedir. Sanatın kişiye özgü değişik nitelikleri olduğunu göz ardı etmeyerek bu alanda başarılı eserler kaleme almıştır. Yazarın bilimsel nitelik taşıyan teorik eserlerinde önemli temsilcilere ve problemlere öncelik verdiği görülür. Mir Celal'in edebiyatta estetik yaratıcılığın teorik problemlerini, sanatkarlık meselelerini, metot ve üslup konularını öncelikle ele aldığı anlaşılmaktadır. Kanaatimizce edebiyat sahasında önemli çalışmalar yapmış ve silinmez izler bırakmış Mir Celal Paşayev Türk dünyasında tüm yönleriyle eksiksiz biçimde tanıtılıp öğretilmelidir.

Anahtar Sözcükler: Azerbaycan edebiyatı, Mir Celal Paşayev, satirik ve mizahi eser, hikâye, roman, edebiyat tarihi.

ABSTRACT

Drawing attention with his satirical and humorous works in Azerbaijani literature, Mir Jalal Pashayev is known for his works in the areas of story, novel and history of literature. The family of Mir Jalal was born in South Azerbaijan in 1908. He later moved to Northern Azerbaijan and settled in Ganja. During the period between 1933 and 1978, Mir Jalal continued to work as a university lecturer for 45 years and has undertaken tasks in the "Azerbaijani literature" department. Mir Jalal dealt with social problems with a critical point of view beginning with his first works and he is recognized by the readers as a talented writer and scientist. He writes stories and novels that reflect fundamental changes in Azerbaijani society. In addition to scientific monographic studies, he published articles and newspaper columns. He produced works that are the output of serious research and are taught as textbooks in universities. Mir Jalal, who draws attention with his successful storytelling among his versatile talents, demonstrated an effort to develop and take strong roots in Azerbaijani literature. In his works, he created regenerative human images that are novel to modernism. He described the civilized awakening of Azerbaijani women, who live by their labor and great efforts. He turned the women who, though being uneducated, improved themselves and got rid of ignorance, into the characters of his stories. In his works, Mir Jalal created an original prose style and the radical changes, foreign influences, social and political developments, traditions and customs that are seen in Azerbaijani Turkish since the beginning of the 20th century can be observed. He has written successful works in this field by not ignoring that art has different personal qualities. It is seen that the author gives priority to important representatives and problems in his scientific theoretical works. It is understood that Mir Jalal primarily deals with the theoretical problems of aesthetic creativity, issues of artistry, method and style in literature. Having made important studies in the field of literature and left indelible traces, we think that Mir Jalal Pashayev should be introduced and taught in all aspects of the Turkish world.

Keywords: Azerbaijani literature, Mir Jalal Pashayev, satirical and humorous Works, novel, story, history of literature.

Issue/Sayı: 81

Volume/Cilt: 9

jshsr.org

ISSN: 2459-1149

1. GİRİŞ

Azerbaycan'da kısaca Mir Celal olarak tanınan Mir Celal Elioğlu Paşayev 1908'de Güney Azerbaycan'da dünyaya gelmiştir. Ailesi bir süre sonra kuzey Azerbaycan'a göç ederek Gence'ye yerleşmiştir. Çocukluk ve ilkokul yıllarını burada idrak eden Mir Celal, 1923 yılında dahil olduğu Gence Pedagoji Teknikumu'ndan 1928 yılında mezun olur. Kısa süre Gence ve Gedebev'de öğretmenlik yaptıktan sonra 1930 yılında Kazan Devlet Pedagoji Enstitüsü'ne kaydolur. 1931'de Bakü'ye dönerek Azerbaycan Devlet İلمي Tedqiqat Enstitüsünün lisans bölümüne geçiş yapar. 1933 yılından başlayarak 1978 yılına kadar kesintisiz 45 yıl hocalık yapan müellif, Azerbaycan Devlet Üniversitesi bünyesinde yer alan Azerbaycan edebiyatı bölümünde çeşitli kademelerde vazifeler üstlenir.

Matbaada basılan ilk ürünlerinden başlayarak çok sayıda eserinde toplumsal meseleleri eleştirel bakış açısıyla ele alan Mir Celal okuyucu tarafından yetenekli bir müellif olarak tanınmaktadır. Azerbaycan toplumunun yaşadığı köklü değişiklikleri aksettiren hikâye, roman, povest ve tiyatro eserleri kaleme alır. Farklı türlerde kalem oynatması bir yandan onun komple sanatçı olmasına zemin hazırlarken, öte yandan dolgun içerikli eserler yazmasına vesile olur. Azerbaycan'ın hem zengin sözlü edebiyatından hem de klasik edebiyatından yararlanan müellif, çok geçmeden halkın gözünde hikâye ve roman ustası mertebesine yükselir. Eserleriyle Azerbaycan Türk toplumunun kültür seviyesini yükselten, hikâyeleriyle okuru güldürürken düşündüren Mir Celal, arka arkaya neşrettiği çağdaş romanlarıyla da dikkat çeker. Gerek Azerbaycan edipleri hakkında ilmi araştırmaya dayanan çalışmaları, gerekse teorik çalışmaları edebiyat sahasında boşluğu dolduran önemli eserlerdir. İلمي monografik yazıların haricinde arka arkaya makale ve gazete yazıları gün yüzüne çıkar. Edebiyatın aktüel konularını ele alan makaleleri, sosyal ve siyasi meselelere dair yazıları okur tarafından ilgi ve merakla takip edilmiştir. Titiz araştırmanın mahsulü olan ve üniversitelerde ders kitabı olarak okutulan geniş hacimli ve zengin içerikli eserleriyle edebiyat dünyasında itibarlı bir yer edinmiştir. Çok yönlü yeteneklerinin içinde dikkat çeken başka bir niteliği başarılı hikâyeleridir. Azerbaycan edebiyatında hikâye türünün gelişip kökleşmesine katkı sağlayan Mir Celal, bu sahadaki verimli çalışmalarıyla dikkat çeker.

Hikâye ve romanları dikkatle takip edilmeye başlanan Mir Celal kısa sürede eleştirmenlerin ilgi alanına girer. Yetenekli yazar olarak dikkat çekmeye başlayan müellifin kimi eserleri, bazı nüfuzlu eleştirmenler tarafından polemik malzemesi haline getirilmeye çalışılmıştır. O yıllarda Sovyetler Birliği'nde tek parti rejiminin sanat ve edebiyat sahasında dayattığı dogmatik ölçüleri kendine temel alarak eleştiri yapanlar az değildir. Mir Celal'i önyargılı olarak olumsuz biçimde değerlendiren isimler dikkat çeker. Ancak buna karşılık Cefer Ceferov (1914-1973) Memmed Arif (1904-1975), Memmed Cefer Ceferov (1909-1992) gibi eleştirmenler eserlerini ilmi yaklaşımla incelerler. Memmed Arif, Mir Celal'in sanatçı kişiliğini ortaya çıkaran, edebiyat sahasındaki yürüyüşünü isabetle değerlendiren yazılar neşreder. Daha sonraki yıllarda bazı edebiyat tenkit ve tarihçileri onun eserlerini yüksek seviyeli ürünler olarak kıymetlendirmişlerdir. Kitapları üzerinde ilmi araştırmalar yapılmış, bunlar üstün nitelikli örnekler olarak öne çıkarılmıştır.

2. HİKAYECİ KİMLİĞİ

Matbaa yüzü gören ilk hikâyelerini 1930'lu yıllarda kaleme alan Mir Celal, çok geçmeden Azerbaycan edebiyat dünyasında yetenekli bir edip olarak dikkat çekmeye başlar. Diğer niteliklerinin yanı sıra başarılı bir hikâyeci olarak ün kazanmıştır. Sovyet devri Azerbaycan edebiyatında hikâye türünün gelişip yaygınlık kazanmasında önemli görev üstlendiği söylenebilir. Okuyucuyu etkileyen, hadiseleri realist tablolarla tasvir eden müellifin eleştirel bakış açısına sahip olduğu görülür. Toplumdaki türlü aksaklıkları, çelişkileri, hukuksuz uygulamaları dile getirir. Olumsuzluklara karşı mücadele azmi taşıyan örneklerde mizah ve hiciv unsurları yoğun biçimde kullanılmıştır (İsmaılov, 2005: 55; Salamoğlu, 2012: 137). Hikâyelerinde egemen ideolojinin zorla dayattığı mevzulara fazlaca iltifat etmeyen Mir Celal, daha çok bireyin iç dünyasını anlatmaya yönelir. Azerbaycan insanının gerek manevi, gerekse ahlaki dünyasına mercek tutarken bilhassa toplumda baş gösteren adaletsiz uygulamalara dikkat çeker. Yazar, bireyler arasındaki çatışmaları anlatırken kimi zaman mizah ve hicvi, kimi zaman ise dramatik tasvirleri kullanır. "Hekim Cinayetov"da satirik, "Bostan Oğrusu" ile "Teze Toyun Nezaket Gaydaları" eserlerinde mizahi anlatım biçimi görülür. Buna karşı "Veten Yaraları" daha dramatik üslupta kaleme alınmıştır. İfade tarzındaki çeşitlilik, mevzu zenginliği, olaylardaki sürpriz gelişmeler müellifin karakteristik niteliklerindedir.

Mir Celal, Celil Memmedquluzade'nin sanatçı kişiliğine daima hürmet göstermiş onun yolundan yürümeye çalışmıştır. Bu sebeple edebiyat çevrelerinde Celil Memmedguluzade ekolünün sadık devamcısı olarak kabul edilmektedir. Azerbaycan edebiyat dünyasında zamanla saygınlığı artan Mir

Celal'in bazı sözleri adeta darb-ı mesel haline gelmiştir. Sağlam birer aforizma hüviyeti kazanan bu sözler halk arasında yaygın biçimde kullanılmaya başlamıştır. Öteden beri Fyodor Dostoyevski'nin (1821-1881) "Biz hepimiz Gogol'un paltosundan çıktık" sözü realist Rus edebiyatının mihenk taşı olarak değerlendirilir. Bu hükümden yola çıkan Mir Celal Azerbaycan yenilikçi hikâyecileri için benzer bir aforizma oluşturmuş, "Biz hepimiz Mirze Celil'in "Posta Kutusu"ndan çıktık sözünü söylemeyi uygun görmüştür. Edip hoşuna giden bu sözü edebi sohbetlerinde sık sık kullanmıştır. Celil Memmedquluzade'nin sanatçı kişiliğini yakından tanıyan ve hakkında ilmi araştırmalar yapan Mir Celal, büyük hikâyeciyi kendisine ve çağdaş Azerbaycan nesir yazarlarına üstat kabul eder.

Meselen Dostoyevski'nin biz hamımız Qoqol'un Şinel'inden çıxmışq aforizminin müqabilinde bizim müasir nasirlerimiz haqqında esl heqiqeti ifade eden "Biz hamımız Mirze Celil'in Poçt Qutusu'ndan çıxmışq" sözlerini Mir Celal hemişe tekrar etmeyi çox xoşlayardı. Mirze Celil'i özünün ustadı hesab eden edib onun yaradıcılığını hamıdan yaxşı duyur, tedqiq edir, sevir ve yüksek qiymetlendirirdi (Mir Celal & Hüseynov, 2008: 588).

Edebiyat vadisine 1920'li yılların sonunda şiirle giriş yapan Mir Celal, kısa süre sonra nesir sahasındaki eserleriyle dikkat çeker. İlk hikâye ve öçerkleri 1930 yılından itibaren dergi sayfaları arasında arka arkaya yerini almaya başlar. 1932 yılında *Sağlam Yollarda* ismiyle basılan öçerk kitabı yeni kurulan Sovyet toplum düzenini ve devrin ruhuna uygun meseleleri ele alır. Eserde yeni toplum hayatı ve çağdaş insanla alakalı gözlemler canlı anlatım tarzıyla gözler önüne serilmiştir. Müellifi geniş halk kitlelerine tanıtan eserleri esasen hikâye ve roman türündedir. Mir Celal'in Sovyet dönemi Azerbaycan edebiyatında bilhassa hikâye türünün gelişip halk arasında yaygınlık kazanmasında önemli katkıları olduğu söylenebilir. Realist bakış açısıyla yazdığı hikâyelerinde toplumda gözlenen türlü aksaklıkları, adaletsizlik ve çelişkileri tabii bir anlatımla dile getirir. Azerbaycan Türk toplumunda ortaya çıkan olumsuzlukları kimi zaman mizah ve hiciv penceresinden tasvir ederken, kimi zaman da halkı mücadeleye davet eder. Bilhassa eski toplumun hatalı uygulamalarını eleştiri hedefine yerleştirir. Azerbaycan'da varlığını sürdüren niteliksiz mirzaları, yanlış işler yapan öğretmenleri, fahiş hatalarıyla hastaların ölümüne sebep olan hekimleri, kısa sürede zenginleşmeye çalışan insanları realist çizgilerle tasvir ve tavsif eder. Ayrıca eleştiri oklarını ihtirasları sebebiyle birbirinden öç almaya çalışan kardeşlere, birbirine zarar veren evli çiftlere yöneltir. Edibin eserleri incelendiğinde komedi ve mizaha hususi önem verdiği açıkça görülür. İnce idrak kabiliyetinin güzel örneği sayılabilecek "Müellim" hikâyesinde ilk kez kendini gösteren mizah ve hiciv unsurlarını kullanma eğilimi sonraki hikâyelerde artarak devam eder (İsmayilov, 2005: 5-6).

Hikâyeleri arasında bilhassa "Anket Enketov", "Bostan Oğrusu", "Dostumun Gonaglığı", "Elçiler Gayıtdı", "Harici Nahoşluk", "Hekim Cinayetov", "İclas Gurusu", "İstifade", "Mirze Şefi", "Möhletov'un Tercüme-yi Halı", "Pilovdan Sonra", "Özünden Nahoş" isimli eserleri hiciv ve mizah yüklü içeriğiyle dikkat çeker. Bu örneklerde cemiyetin türlü aksaklıkları hikâye formu içinde eleştiri hedefi haline getirilmiştir. Mir Celal hikâyeciliğinin bütün karakteristik hususiyetlerini bünyesinde barındıran Hekim Cinayetov orijinal içeriği ve taşıdığı eleştirel bakış açısıyla dikkat çeker.

"Gölgede biten ağacın gölgesi olmaz" sözünü kendi sanatkarlığının temel prensibi kabul eden Mir Celal fazlalıklardan arınmış büyük fikirlerin ifade yeri olan hikâye türüne hususi önem veriyordu. Bu örneklerde edibin kişisel gözlemlerinin yanı sıra vatanseverlik, lirizm ve psikolojik derinlik dikkat çekiyordu. Müellif "gölgesiz ağaç" sözüyle hikâyelerde karakterize ettiği tamamen olumsuz, çıkarıcı ve ikiye bölünmüş insanları kastediyordu (Paşayeva, 2008: 18).

Rehile Gülgün, *Göyler Adamı* isimli kitabında Mir Celal'in hikâyelerinin 8 gruba ayrılabilceğini söyler (Gülgün, 2008: 84):

1. Çocuk hikâyeleri
2. Eğitimle ilgili hikâyeler
3. Lirik-psikolojik hikâyeler
4. Mizah ve hiciv hikâyeleri
5. Savaş konulu hikâyeler
6. Sovyet ideolojisinin dayatmasıyla yazılan hikâyeler
7. Tabiatla ilgili hikâyeler
8. Toplumsal hayatla ilgili tenkidi hikâyeler

Hikâyeler her ne kadar mevzularına göre tasnif edilmiş olsa da aralarında keskin farklar bulunmamaktadır. Mesela savaş konulu hikâyelerinde yoğun lirik ve psikolojik unsurlar yer alabilmektedir. Kanaatimizce bu ilmi bir tasnif değil, okuyucu izleniminden doğan bir gruplandırma.

Mir Celal kendisini Azerbaycan nesrinin mizah ve hiciv ustaları olan Celil Memmedguluzade ve Abdurrahim Bey Hagverdiyev ekolünün sadık üyesi ve devamcısı olarak nitelendiriyordu. Bu hüküm doğru olmakla birlikte müellifin adı zikredilen iki öncü şahsiyetten ayrılan kendine özgü “Mir Celal mizah ve hiciv üslubu” vardı. Hiciv kalemini bazen edebiyatçılığı, bazen ilim adamlığı, bazen de eğitimciliğiyle besliyordu. Taşlama unsurlarını da başarıyla kullanan Mir Celal, hadiselerin komik yönünü kinaye de denilen örtülü anlatımla dile getiriyordu (Paşayeva, 2008: 21).

Okuyucunun ilgisini dış görünüşe değil, içeriğe ve derin manaya çekmeye gayret eden müellif eser karakterlerini somut düşünce ve bireysel özellikleriyle canlandırıyor. Her biri farklı mevzuları ele alan hikâyelerinde, toplumsal hayatı değişik cepheleriyle aksettiren Mir Celal, ahlaki ve ailevi meseleleri daha fazla öne çıkarmaktaydı. Mizah ve hiciv ağırlıklı eserlerinde lirizm; romantik eserlerinde ise güldürü unsurları kullanıyordu. “Dost Görüşü”, “Gonagperest”, “Müalice” ve “Vicdan Azabı” isimli hikâyelerinden oluşan *Hekim Hikâyeleri* (1938-1939) başlıklı çalışmasında sağlıklı bireyler yetiştirmenin önemine vurgu yapıyordu. Bu eserde hem batıl inançları, hem de ahlaki zaafı eleştiri hedefine yerleştiriyordu. Eleştirilerini kimi zaman uyarı şeklindeki mizahi tablolarla, kimi zaman da lirik ve psikolojik unsurlarla yapıyordu.

Azerbaycan Türk toplumunun içinde yaşayıp zengin gözlem yeteneğini kullanan Mir Celal, eserleri aracılığıyla yenileşen insan suretleri oluşturuyordu. Çağdaşlaşma yolundaki toplumu, bilhassa emeği ve alın teriyle geçinen Azerbaycan kadınlarının medeni uyanışını anlatıyordu. Eğitimsiz olduğu halde kendini geliştirip cehaletten kurtulan kadınları hikâye karakteri haline getirdiği görülmekteydi. “Sara”, “Badamın Lezzeti”, “Dezgah Gızı”, “Gözün Aydın”, “Nanenin Hüneri” gibi hikâyeler bu yolda yazılmış ses getiren örneklerdi (İsmayılov, 2005: 7).

Hikâyeler şekil ve içerik özellikleri, estetik detayları, mukayese ve tasvir tekniğindeki başarısıyla dikkat çekiyordu. Ancak hemen belirtmek gerekir ki egemen Sovyet ideolojisi doğrultusunda kurgulanmış bu örnekler totaliter yönetimin talep ve beklentilerine cevap verecek nitelikteydi. Buna rağmen sanatçılara dayatılan kalıpların dışına çıkmaya çalışan Mir Celal kadının yenileşme arayışını, hak ve özgürlük uğrunda mücadelesini, kendini kişisel yönden geliştirme çabasını ortak mevzular olarak ele alıyordu. Bilhassa kadının toplumdaki dışlanmışlığını sorguluyor, çözüm yolları arıyordu.

Hikâyelerde Mir Celal toplumun bir ferdi olan cefakar kadınların gelişme ve yükselme sürecini inandırıcı çizgilerle aksettirmeye çalışmaktaydı. Sözü edilen hikâyelerde Azerbaycan kadınının 1920 ile 1930 yılları arasındaki genel durumunu, duyu, düşünce ve arayışlarını, sivil toplum için yürüttükleri faaliyetleri ilginç örnekler halinde sunuyordu. Çeşitli direnç ve engellerle karşılaşan kadınların yenileşme çabaları ne yazık ki karşılığını yeterince bulamıyordu. Sara, Habibe, Nane, Badam Hala gibi kadınların maruz kaldıkları türlü zorluklar bunun açık göstergesiydi (İsmayılov, 2010: 29).

1933 yılında matbaa yüzü gören “Sara” hikâyesinin ana eksenini aile içinde ortaya çıkan çatışma ile evli eşler arasındaki ihtilaf oluşturur. Okuma yazma bilmediği için “cahil kadın” sıfatıyla toplumdan dışlanan Sara, evlendikten sonra kendini geliştirmek için çabalamaktadır. Bir yandan bağınaz fikirlere sahip kocasının baskı ve zulmünden kurtulmaya çalışırken öte yandan aydın bir insan olmanın gayreti içindedir. Sara, komşu hanım Seriyev’in olumlu tesiriyle hayata farklı gözle bakmaya başlamıştır. Kendini geliştirmek için değişik kurumlardan eğitim almış, sivil toplum kuruluşlarında görevler üstlenmiştir. Cehaletten kurtulup aydınlanma yolunda azimle yürüyen Sara, maalesef kocasının baskı ve aşağılamalarına tahammül etmek zorunda kalacaktır. (İsmayılov, 2010: 29).

“Anket Enketov”, “Bostan Öğrusu”, “Dostumun Gonaglığı”, “Elçiler Gayıtdı”, “Harici Nahoşlug”, “Hekim Cinayetov”, “İclas Gurusu”, “İstifade”, “Mirze Şefi”, “Möhletov’un Tercüme-yi Halı”, “Pilovdan Sonra”, “Özünden Nahoş” isimli eserleri hiciv ve mizah yüklü içeriğiyle dikkat çekmekteydi. Bu örneklerde cemiyetin türlü aksaklıkları hikâye formu içinde eleştiri hedefi haline getirilmişti. “Hekim Cinayetov” (Mir Celal, 2005: 17) ilginç kurgusunun dışında orijinal içeriğe sahipti. Hikâyede Ramazan karakteri hastalığı artan babasına acilen doktor çağırarak zorunda kalıyordu. Bu sırada hekimin ataletine, lakayt davranışlarına, insan hayatına değer vermeyen tutumuna hayret ediyordu.

Ramazan bitmek bilmeyen can sıxıcı sualların hamısına cavab verdi. Hekim bu işi bitirdikden sonra kamal-i seliqe ile suçekeni aldı, yazdığı sual vereqini qurutdu., ağır bir işden qurtarmış kimi geniş bir nefes aldı, stula söykendi, qollarını çataraq, berk qerneşdi. Stolun cırlıtısına qadınlar da gülişdüler. O saxta bir ciddiyet göstererek yumruğunu stola vurdu. Onlara acıqlandı, tekrar gülişmeye başladılar (Mir Celal, 2008: 199-2002).

Yukarıda verilen alıntı aracılığıyla müellifin portre hikâyelerinde kendine özgü tip oluşturmada mahir olduğu görülür. Mir Celal yaptığı tasvirde Doktor Cinayetov gibi boş ömür geçiren, anlamsız söz ve tavırlarla vakit öldüren şahısları olumsuz karakter olarak gözler önüne serer. Ramazan ölüm riski taşıyan hastaya bir an önce müdahale edilmesini beklemekte, ancak talebine kayıtsız kalan doktor umursamaz tavır takınmaktadır. Kendisine yöneltilen rica ve minnet yüklü sözlerin ardından gayet yavaş biçimde hareket etmektedir. Nihayet hastaya müdahale için yola çıktıklarında doktor muayene çantasını yanına almadığını görür. Çantayı almak için muayenehaneye yeniden dönmek zorunda kalır ki bu tavır hastanın durumunun daha da kötüleşmesine sebep olacaktır.

Ramazanın çox te'kid ve yalvarışlarından sonra nehayet Cinayetov tenbel tenbel yerinden qalxaraq xesteni yoluxmağa gederken, birden ciblerini yoxladığı zaman me'lum olur ki, fenondoskopu ve başqa cihazları yaddan çıxarıb özü ile götürmemişdir:

-Vay seni... deye teessüflendi. Öz hafizesizliyini söyledi. Unutduğu şeyleri götürmek üçün tekrar ağır addımlarla müalicehanaya teref hereket etdi (Mir Celal & Hüseyinov, 2008: 584).

1930 yılında yazılan bu ilk örnekten sonra Mir Celal yüzlerce hikâyeye kaleme alır. Yazarlık kariyerinde Azerbaycan hikâyeciliğinin başarılı örneklerini barındıran Mir Celal'in gerçek yeteneğini gösteren hikâyenin Hekim Cinayetov olduğu rahatlıkla söylenebilir. Edip aniden patlak veren İkinci Dünya Savaşı ile birlikte savaş konulu eserler kaleme almaya başlamıştı. Savaşın bütün yıkıcılığıyla devam ettiği 1941-1945 yılları Mir Celal'in edebi faaliyetlerinin yoğunlaştığı dönemdi. (Gülgün, 2008: 85) "Ağşam Seferi", "Anaların Üsyanı", "Atlı", "Boz Adam", "Döyüşçünün Dedikleri", "Gardaş Ganı", "Havalı Adam", "Leyla", "Menim de Haggım Var", "Mercan Nene", "Odlu Mahnılar", "Salam", "Silah Gardaşları", "Şahin ve Sona", "Şerbet", "Titrek Bir Ses", "Veten Şarkıları" ve "Yollar" hikâyeleri Azerbaycan edebiyat dünyasında dikkat çekici örnekler olarak kendini gösteriyordu. Savaş hikâyelerinde cephe önünün dehşetli sahneleri ile birlikte insan psikolojisi, sabır, metanet, korku, kaygı gibi duygular dile getirilmekteydi

Hikâyelerin bir kısmında toplumu savaşa seferber etme ve cepheye koşma düşüncesi öne çıkarılıyordu. Diğer bir kısmında ise faşizme karşı mücadele eden savaşçı figürü örnek olarak gösteriliyordu. Devrin genel anlayışı doğrultusunda tüm Sovyet topraklarını vatan olarak gören Mir Celal, esasen farklı milletlerden oluşan bu orduya ümit besliyordu. Sovyetler Birliği için cepheye giden dövüşçülerin hem fiziki, hem de manevi yönü kuvvetli olmalı, düşmana karşı mücadele azmi taşımalıydı. Müellifin bu duygu ve düşüncelerle yazdığı "Veten Yaraları" (Mir Celal, 2005: 27) hem cephedekilerin, hem de cephe gerisindeki okuyucuların ilgiyle takip ettiği hikâyeler arasında yerini almıştı (İsmayılov, 2005: 7).

Bazı hikâyelerde savaş sahnelerini tasvir eden Mir Celal, ağırlıklı olarak cephe gerisindeki insanların kaygı, korku, sevinç ve keder gibi duygularını anlatır. Müellif estetik amacına uygun olarak hikâyelerde bazen uzun tasvirler, bazen göz önünde canlandırılabilen somut tablolar oluşturur. Mir Celal'in eserin uygun yerinde üslup değişikliğine gittiği görülür. Kimi zaman gazeteci üslubuna, kimi zaman hüznü ve romantik üsluba, kimi zaman da komik ve mizahi üsluba geçiş yapar. (İsmayılov, 2005: 8). Hayat ile ölüm arasındaki ince çizgiyi tezatlı sahneler halinde tasvir eder. "Anaların Üsyanı"nda coşkun bir gazeteci üslubu ile birlikte lirik söyleyiş tarzı kullanır. "Heber-Etersiz"de açık, anlaşılır bir söyleme baş vurur. Konunun lirik ve romantik unsurlarla tasvir edildiği "Odlu Mahnılar" hikâyesinde hüznü duygulara realist tasvirler eşlik eder. Yoğun satirik unsurların kullanıldığı "Çekme" ile "Er ve Arvad" hikâyelerinde ise mizahi üslup ön plandadır

Eserlerinde sözü lüzumsuz tasvirlerle uzatmamaya dikkat eden edip zamanla veciz bir söyleme ulaşır. Kimi zaman facia ile mutluluğu, kimi zaman kavuşma ile ayrılığı, kimi zaman ise sevgi ile nefreti insan hayatının sıradan duyguları olarak doğal söyleyişle tasvir etmiştir. Ne ilginçtir ki aynı metin içinde yerine göre lirik, yerine göre satirik unsurlar birbirini takip edebilmektedir. Müellifin savaş konulu bazı hikâyeleri çarpışmanın şiddetini göstermekten ziyade insanın iç alemini yansıtmaya yöneliktir. "Akşam Seferi" hikâyesinde cephe çarpışan bir askerin tek bir gece boyunca yaşadığı his ve heyecanlar tasvir edilir. Düşman geniş bir ormanlık alanı işgal etmiştir. Dövüşçülerden biri yolunu şaşırarak, birliğinden

uzaklaşmıştır. Uzun ve meşakkatli arayışın ardından birliğine dönebilen askerin iç dünyası muvaffakiyetle ince ince anlatılmıştır. Gelişen hadiseyi etraflıca nakleden Mir Celal mekanı teferruatlı olarak tasvir etmiştir. Böylece okuyucu yolunu kaybeden askerin üzüntü, korku, kaygı gibi duygularını adeta kendi benliğinde hissetmiştir. Müellifin kendine özgü masalsi bir anlatımla okuyucuda yüksek seviyeli duygusal atmosfer oluşturduğu görülmektedir.

Çoxmu azmi getmişdim bilmirem, ancaq güman ile at olan yere çatmış olmalı idim. Bir böyük ağacın gövdesine sığınub diqqet etdim, ses-semir yox idi. Sanki bayaqkı ses bir xeyal, bir yuxu imiş. Cebhe dairesinde bir nece ay erzinde hele bele sükut görmemişdim... Mene ele gelirdi ki, yer göy meşe tarla, buludlar, atlar, ağaçlar, sular – herşey susur, her şey fikirleşir, sabahın müdhiş qovqasını düşünür. Mene ele gelirdi ki, süküta dalan kainat birden dinecektir. Ele seslenecek ki, ürekler yarılacaqdır. Sanki bayaqı at ilk sesi ile meni çağırmışdı, indi de yaxınlaşdığımı, his edip kişnedi. İndi bildim ki yanılmışam, Gece ses ne uzaq gedirmiş. İndi men dehe yerinmirdim. Herdenbir addım atur, nefesimi oğurlayır. Etrafımı dinleyirdi (Gülgün, 2008: 91-92).

Öğretmen öğrenci ilişkilerinin irdelendiği eğitim mevzusu Mir Celal’in eserlerinde çokça görülür. Bir yandan vatan ve millete hayırlı evlat yetiştirmek için çaba sarf eden ebeveynler, öte yandan çocukları eğitip geleceğe hazırlayan öğretmenler hikâyelerde maharetle tasvir edilir. Düşüncelerini kuru ifade şeklinde aktarmak istemeyen edip, hadiseleri zengin gözlem yeteneğiyle nakleder. Onun başarılı bir nasir olarak kabul edilmesinde düşünce ile hissin, akılla duygunun yazarlıkla öğretmenlik yeteneğinin maharetle birleştirmesinin tesiri büyüktür. Mir Celal’in ağırlıklı olarak terbiye ve ahlak mevzularında yazdığı eserler okuyucuyu derinden etkilemenin ötesinde, duruma göre sevgi ve nefret duygularını harekete geçirir. “Elçiler Gayıtdı”, “Esger Oğlu”, “Müdafie Vekili”, “Nahış”, “Nazik Metleb”, “Plovdan Sonra”, “Ulduz”, “Vidcan Mühakimesi” birbirine zıt duygu ve düşüncelerin dile getirildiği örneklerdir.

Azerbaycan halkının hayatını aksettirmeyi kendine vazife olarak gören Mir Celal, türlü aksaklıkları, hukuksuz uygulamaları, çelişkili durumları anlatmaya bilhassa özen gösterir. “Harici Nahoşluq”, “Mehebbet Yahud Gelp Pul”, “Hesab Dostları”, “Neçe Cür Salam Var” başlıklı hikâyelerinde hayatın olumsuzluklarını anlatmayı anlatır. Uzun tasvirlerden hoşlanmayan müellif az ve öz yazmayı tercih eder. Akademisyen Memmed Arif, edibin eserlerdeki başarısını üslubundaki samimi ve doğal söyleyişe bağlar (İsmayılov, 2005: 10).

Müellif İkinci Dünya Savaşının ardından toplum hayatının farklı sahalarna yönelerek, orijinal mevzularda kalem oynatmaya başlar. Silsile şeklinde yazılmış *Od İçinden Çıhanlar* başlıklı hikâyelerde cephenin dehşetli sahnelerine tanık olan insanlar anlatılır. Savaşın türlü acılarını yaşayanların fedakarlıkları, geleceğe yönelik hayal ve umutları tasvir edilir. Mir Celal, diğer bir grup hikâyesinde ise savaş politikalarını tenkit etmekle kalmaz, halkı baskı, zulüm ve haksızlıklara karşı mücadeleye davet eder. Savaş karşıtlığını açıkça dillendiren “Badam Ağaçları” (Mir Celal, 2008-1: 423-438) başarılı nesir örneği olmanın ötesinde okuyucu tarafından rağbetle okunan bir hikâyedir. Müellifin oluşturduğu gerçekçi karakterler, sağlam olay örgüsü, realist üslup ve tasvir biçimi dikkat çekicidir. Hikâyede hayatın idraki, toplumsal olaylar ve şahısların psikolojik durumları kimi zaman ince bir lirizmle, kimi zaman ise satirik söyleyişle verilmiştir.

1941 yılında yayımlanan “Gardaş Gani” (Mir Celal, 2013: 52) hikâyesinde bir hemşire yaralı haldeki Behram’ın üzerine kan sıçramış silahını başka bir askere verir. Kanlı silahı kutsal bir emanet görüp alan diğer asker vakit kaybetmeden savaşa yollanır. “Boz Adam” (Mir Celal, 2013: 35) hikâyesinde esir düşen asker, düşmanın hayati değere sahip haberleşme aracını beline bağlar. Stratejik mevziler ve savaş gücü hakkında gizli istihbarat toplar. Topladığı bilgiler sayesinde üstün cesaret örneği sergileyerek düşmanı yok eder ve kendi birliğine selamete döner. “Şahin ve Sona” (Mir Celal, 2013: 82) hikâyesinde bu iki karakter birbirine kavuşur. Hikâyede Sona ile Şahin Mir Celal’in duygusal kalemiyle bir araya gelip masalsi bir havada mutlu olurlar. Eserde verilmek istenen büyük sevgilerin felaketler karşısında yıkılmayacağı düşüncesidir. 1941 yılında yayımlanan eserde edebiyat, sevgi ve silah birbiriyle iç içedir.

Mir Celal’in hikâyeleri dikkatli gözle incelendiğinde eserde yer alan karakterlerin hayatlarının çok yönlü biçimde tasvir edildiği görülür. Bu örneklerde eski ile yeni toplum değerleri mukayese edilir. Azerbaycan Türk halkının gelişip ilerlemesine ket vuran insanlar tenkit hedefine yerleştirilir. Vatan ve millet sevgisi, evlat muhabbeti, anne şefkati tesirli cümleler eşliğinde tasvir edilir. Baş kısmında yoğun hiciv ve mizah unsurlarının bulunduğu kimi hikâyelerin ortalarına doğru trajik hadiseler yer alır. “Aile”, “Ayaz”, “Badam Ağaçları”, “Göyler Adamı”, “İki Ananın Bir Oğlu”, “İnsanlık Felsefesi”, “Muştuluk”, “Subaylık Felsefesi”, “Veten Yaraları” isimli hikâyeler güldürü unsurları ile trajik hadiselerin iç içe

bulunduğu örneklerdir. Kimi hikâyelerde komik durumların bilinçli biçimde abartılı ve yeterince inandırıcı olmayan bir tutumla verildiği görülür. Bu husus ağırlıklı olarak “Anket Anketov”, “Harici Nahoşluk” ve “Kemterovlar Ailesinde” başlıklı hikâyelerde karşımıza çıkar. Böyle örnekler okuyucunun daha fazla gülmesine ve aynı zamanda derinden düşünmesine vesile olur.

Folklora ve özlü sözlere değer veren Mir Celal eserlerinde sık sık atasözü ve meseller kullanır. “Oğul” hikâyesinde giriş cümlesi olarak tercih edilen “gölgede biten ağacın gölgesi olmaz” sözü dikkat çeker. Her insanın kendi çabası ve yetenekleri sayesinde yükselmesi, saygı görmesi, halkı için faydalı olması gibi düşünceler bu cümle ile yansıtılır (Paşayeva, 2008: 18). Edibin sık sık yararlandığı halk tarzı söyleyişler, alkış, kargış ve özlü sözler tek tek tespit edilirse bunlardan hacimli bir kitabı oluşturulabilir. Eserlerinin uygun yerinde kullandığı bu unsurlar Mir Celal’in yaslandığı zengin halk kültürünü göstermektedir (Gülgün, 2008: 69).

Müellife göre her devrin ustaları Azerbaycan’ın zengin söz hazinesinden yararlanarak amaçlarına uygun biçimde yüksek seviyeli eserler yazmaya çalışmalıdır. Folklerden yararlanmanın yolları çok çeşitlidir. İyi bir edebiyatçı folklardan mevzu, tema ve motif gibi hususlarda istifade ettiği gibi, eserlerinde doğrudan doğruya halk edebiyatı ürünlerinden alıntı yapabilir. Ancak bunları estetik çerçevede tutarlı biçimde eserine dahil etmelidir (Gülgün, 2008: 69). Mir Celal’e göre iyi bir edip hem sözlü halk edebiyatı, hem de klasik edebiyatın anlam güzelliğini, incelik ve estetiğini yakından tanımalıdır. Yıllar öncesinden süzülüp gelen edebi mirası kavramak, ondan estetik biçimde yararlanmak sanatkarın manevi dünyasını ve kendine özgü üslubunu zenginleştirir

Konu bütünlüğü, ifade biçimi, lirik üslup ve hadiselere mizahi yaklaşım Mir Celal’in hikâyelerinin temel hususiyetlerindedir. O eserlerinin dilini argo ve küfürden uzak tutmuş, uzun ve karmaşık cümlelere iltifat etmemiştir. Samimi ve inandırıcı ifade tarzı hikâyelerini severek okunur kılmanın ötesinde edebiyat dünyasında rağbet görmesine vesile olmuştur (Gülgün, 2008: 74-75). 300 civarında hikâye sahibi olan Mir Celal, bu ürünlerde edebiyat vadisindeki ilk adımından başlayarak ömrünün sonuna kadar karşılaştığı karakterleri ve karmaşık hadiseleri gerçekçi sahneler halinde nakleder. Zaman ve mekanı realiteye uygun biçimde vermekle birlikte büyük şehrin insanlarını tasvir ve tavsif eder. Şahısların birbirleriyle olan olumlu olumsuz ilişkilerini gözler önüne serer.

Müellifin 1933 yılında matbaa yüzü gören hikâyelerinden biri “Gaymag” adını taşır. Hikâyede Mehbali temiz kalpli, dürüst ve vicdan sahibi bir şahıs olarak tanıtılır. Hayvancılık yapan Mehbali, eskiden beri tanıyıp iyi ilişkiler kurduğu Meşedi Möhsün’e ineğin süt ürünlerini düşük ücretle satmaktadır. Tüccar olan Meşedi Möhsün aldığı yüksek kaliteli kaymağın karşılığında Mehbali’ya dükkandan bazı ufak tefek ürünler vermektedir. Meşedi Möhsün’ün sözlerine safça inanan Mehbali tartı ve hesap konusunda tam bir teslimiyet içindedir. Kendisine yapılan haksızlığın farkında bile değildir. Kaymağı her sabah kendi eliyle götürüp muhatabına teslim eden Mehbali’nın bir gün önemli işi çıkar. Bu yüzden kaymağı götürme görevini 8 yaşındaki oğlu Nadire’e salık verir. Fakirlik nedeniyle o güne kadar yalnızca tadını bilen Nadir, canı çektiği için kaymaktan bir parça yeme hatasında bulunur. Meşedi Möhsün çocuğun getirdiği malı kabul etmez.

Adeta çingar çıkan Mehbali’nın evinde küçük Nadir ağır bir cezaya çarptırılır. Hiçbir zaman doyunca kaymak yememiş bulunan bu çocuk, esasen ineğin gerçek sahibidir. Zira sabahtan akşama kadar ineği olatıp besleyen Nadir’dir. Bu çarpıcı gelişme karşısında küçük çocuk hayatı sorgulamaya başlar. Eziyet ve zahmeti çeken aile olmasına rağmen niçin nimetten yararlanamaz? Nadir’in aklı buna bir türlü yatmaz; zira vaziyet mantığa aykırıdır. Gerçek şudur ki Mehbali başkaları karşısında hem kendisinin, hem de ailesinin haklarını korumaktan acizdir (Gülgün, 2008: 79). Babası tarafından hak etmediği cezaya çarptırılan çocuk, yapraklarıyla ineği beslediği söğüt ağacına başını dayayarak ağlamaktadır. Bol süt vermesi için saatlerce beslediği ineğinin kaymağından bir parmak almış, bu tavrı büyük suç sayılmıştır. Mehbali gibi saf bir adamın evindeki gergin sahneleri, suçlu kabul edilen çocuğun üzüntülü hallerini ustaca yansıtan Mir Celal, realist bakış açısı eşliğinde lirik hava oluşturmuştur

Öte yandan türlü sahtekarlıkları ifşa olan Meşedi Möhsün, dükkanı mühürlenip kapatılınca bir gecede tası tarağı toplayıp ortadan kaybolur. Müellif bu gelişmeyi komik bir atmosferde okuyucuya aktarır. Adeta gözleri açılan aile bireyleri artık emeklerinin karşılığı olan ürünlerin kıymetini daha iyi anlamıştır. Mir Celal’in diğer eserlerinde de görülen mutlu son, okuyucunun dersler çıkaracağı şekilde verilmiştir. Konu bütünlüğü ve inandırıcı kurguya sahip “Gaymag” müellifin milli hikâyecilik hususundaki sağlam duruşunu gösteren bir örnektir.

Celil Memmedquluzade'nin "Posta Kutusu" hikâyesi yayımlandığı andan başlayarak Azerbaycan'da rağbetle okunmuş bir hikâyedir. Mir Celal'in kendisine üstat kabul edip yolundan gittiği Mirza Celil'in hikâyesindeki Nevruzeli ile Mir Celal'in "Gaymag" hikâyesindeki Mehbalı mizaç itibarıyla birbirine çok benzer. Fazla saf olan bu şahıslardan Mehbalı, adeta Sovyet devrinde varlığını sürdüren Nevruzeli karakteridir. Her ikisi de cahil olan bu şahıslar yanlış tavırları sebebiyle ağır mağduriyetler yaşamışlardır (Gülğün, 2008: 79).

20. yüzyıl Azerbaycan hikâyeciliğinin ünlü temsilcilerinden olan Mir Celal'in edebi eserlerinin dili canlı ve ritmik olmanın ötesinde tabii ve vecizdir. İnandırıcılık, sadelik ve samimilik müellifin diline özgü temel niteliklerdendir. Bütün eserlerinde içerik ve şeklin birbirine uyumuna titizlikle özen göstermiştir (Hüseynova, 2018: 7).

3. ROMANCI KİMLİĞİ

Nesir sahasında kalem oynatan Mir Celal'in yeteneklerini göstermesine vesile olan ve arka arkaya gün yüzüne çıkan romanları mevcuttur. 6 adet romanın sahibi olan edip bu türde de başarılı örnekler vermiştir. *Dirilen Adam* (1934-1935), *Bir Gencin Manifesti* (1939), *Açık Kitab* (1941), *Yaşlılarım* (1946-1952) *Teze Şehir* (1948-1950) *Yolumuz Hayanadır* (1952-1957) başlıklı eserleri onun mahir romancı kimliğini açıkça gösteren örneklerdir (Salamoğlu, 2012: 138) Azerbaycan edebiyatında roman türünün şekil ve içerik yönünden olgunlaşmasında müellifin küçümsenmeyecek katkıları olmuştur. İlginç konu seçimleri, hadiseleri tasviri ile eser karakterlerini tabii biçimde aktarması, mevzuyu somut ve veciz biçimde yansıtması romanların ortak niteliklerindedir. Müellifin zengin gözlem yeteneğine sahip olması, insan psikolojisini yakından tanınması romanları okuyucu gözünde daha değerli kılmıştır (İsmayılov, 2005: 10).

Adı zikredilen romanlarda Mir Celal meramını yoğun somut unsurlar kullanarak güncel ve dinamik konular çerçevesinde anlatabilmiştir. Bu eserlerde okuyucuya verilmek istenen anafikir ve mesaj uzun metinlerle değil, veciz ibarelerle sağlanır. Tasvir edilen konunun kavranmasını aksatan gereksiz ayrıntılardan uzak durulduğu görülür. Edip romanlarında eser karakterlerinin psikolojisini, duyu dünyasını tesirli cümlelerle anlatır. *Açık Kitab*'da Vahid, Sadık Kişi, Kerim Geldiyev, Rübabe; *Bir Gencin Manifesti*'nde Merdan, Bahar, Sona Hala, Hacı İbrahim Helil; *Dirilen Adam*'da Bebir Bey, Gedir, Gumru; *Teze Şehir*'de Yunis ve başkaları *Yaşlılar*'da Kerimzade, Selim, Neriman; *Yolumuz Hayanadır*'da Sabir, Entige, Bendalı gibi karakterleri ayrıntılı biçimde tasvir eder.

Mir Celal'in yazı hayatının başlarında neşrettiği *Dirilen Adam* (Paşayev, 2006: 191) eseri, roman vadisindeki kabiliyetini ispatlayan ilk örnektir. Eserde Sovyet yönetiminin sanat ve edebiyatı katı kurallarla baskı altında tuttuğu 1930'lu yılların hadiseleri anlatılmaktadır. O dönemde Sovyet edebiyatında klişe şeklinde olumlu kahraman tipi oluşturmak zorunluydu. Ancak edibin *Dirilen Adam*'da seçtiği konu, ele aldığı mesele Sovyet anlayışının kısmen dışındaydı. O, asıl sanat kudretini canlandırdığı karakterler vasıtasıyla gösteriyordu. Mir Celal'in ilk romanı olan *Dirilen Adam*'ı realist bakış açısı ile kaleme aldığı görülür. Eserde Azerbaycan köyünün manzarası ayrıntılı biçimde tasvir edilmektedir. Romanın ana ekseninde "inkılap" bulunmakla birlikte realist yaklaşımdan ödün verilmemiş, o yıllardaki cemiyet hayatının olumsuz durumu gözler önüne serilmiştir.

Dirilen Adam 20. yüzyıl başlarında karmaşık hadiselerin arka arkaya cereyan ettiği sırada Kadir ile Kumru'nun başından geçen hadiseleri anlatır. Kadir ve Kumru birbirini seven evli bir çifttir. Yanlışlık sebebiyle Kadir nüfus idaresindeki resmi kayıtlara göre ölü görülmektedir. Fahiş hatayı giderip durumu düzeltmek isteyen Kadir harekete geçer. Bu amaçla ilgili şehir ve köyler arasında adeta mekik dokumaya başlar. Bütün çabalarına rağmen "ölü" olmadığını bir türlü kanıtlayamaz. Kadir'e söylenen "sen ölüsün, dirilmeni de hiç tavsiye etmeyiz" sözü anlamlıdır. Zira Kadir'in "yaşıyor olması" değil, "ölmüş olması" bölgenin zengin ve nüfuzlu adamlarının çıkarına uygundur. Kumru'da gözü olan ve bu durumdan yararlanmak isteyen köyün yüzbaşı Bebir Bey zaman kaybetmeden harekete geçer. Eşi elinden alınan Kadir, yapılan haksızlığı bölgenin ileri gelenleri ile din adamlarına şikayet eder. Hakim ile diğer yöneticilerin kendisini dinleyeceğini, adaletsizliğin düzeltileceğini, hatta Bebir Bey'in cezalandırılacağını ümit etmektedir. Ancak beklentileri ne yazık ki gerçekleşmez. Roman'ın baş karakteri Kadir'in başına gelen hadise yalnızca bir köyün değil, o sırada bütün memleketin içler acısı halini yansıtmaktadır. Mir Celal bu trajik durum aracılığıyla köyün dindarlarının hukuksuz uygulama karşısında suskun kalışını eleştirel yaklaşımla dile getirir. Eserde güçlü olanın güçsüz durumdakilere tahakkümünü canlı tablolar halinde gözler önüne serer. Adaletin sorgulandığı romanda insan tabiatının aydınlık ve karanlık taraflarının mücadelesi tasvir edilmektedir.

Edibin romanları içinde en tanınmış olanı *Bir Gencin Manifesti*'dir (Mir Celal, 2008: 15). Romanın baş karakteri olan Bahar yaşadığı köyden kovulur. Karnını doyuracak bir parça ekmek için komşu köylerde aşığılama ve işkencelere katlanmak zorunda kalır. Onun kırsal kesimde yaşadığı ağır ıstırap çaresiz ve ümitsiz insanların trajedisini yansıtır. Bahar hem yoksulluk hem de adaletsizlikten kaynaklanan trajedinin genelleştirilmiş karakteridir. Eser adaletsiz bir toplumda hayat süren insanların maruz kaldığı acıları tasvir eder. Roman matbaa yüzü gördüğü andan itibaren bazı edebiyat tenkitçileri tarafından yeni başlayan Azerbaycan Sovyet edebiyatının manifestosu olarak takdim edilmiştir. Bazı tenkitçiler ise *Bir Gencin Manifesti*'nin yalnızca Bahar'ın değil, bütün insanlığın manifestosu olduğunu beyan ederler.

Münekkit ve ediplerin başarılı roman olarak takdim ettikleri bu eser aynı zamanda okuyucuların rağbet gösterdiği bir örnektir. Memmed Arif, çağdaş toplumu yansıttığını belirterek *Bir Gencin Manifesti*'ni yüksek vatanseverlik duygularıyla kaleme alınan başarılı bir eser olduğunu söyler. Mir Celal'in vatana olan muhabbeti eserin bütünlüğüne başarıyla yansıtanın ötesinde destansı üslubu yakaladığını belirtir. Eseri Süleyman Rehimov'un (1900-1983) *Şamo* isimli romanı ile mukayese eder (Memmed Arif, 1967: 427).

İsmail Şıhlı'nın 1995 yılında yayımlanan *Ölen Dünyam* adlı romanı ile Mir Celal'in *Bir Gencin Manifesti* romanı ele alınan konu bakımından benzerlik taşır. Her iki eserde de 11. Kızılordu'nun Gence'yi ele geçirmesi, şehirde kaotik hadiselerin ortaya çıkması ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. Mir Celal'in tasvirleri ile İsmail Şıhlı'nın tasvirlerinin büyük ölçüde örtüştüğü görülür. İsmail Şıhlı Sovyet Rusyaya karşı yürütülen zorlu mücadeleyi, milli hükümetin mağlubiyetini, ülkenin zorla ele geçirilmesini açıkça anlatır. İşgali Azerbaycan tarihinin kara bir sayfası olarak nitelendirir. Hemen belirtmek gerekir ki, Şıhlı *Ölen Dünyam*'ı Azerbaycan bağımsızlığına kavuştuktan sonra yazdığı için gönlünden geçenleri serbestçe ifade edebilmiştir. Buna karşı Mir Celal *Bir Gencin Manifesti* eserini Sovyet rejiminin en baskıcı yıllarından olan 1939'da yazdığı için asıl meramını açıkça dile getiremez. Okuyucuyu bilinçlendirmek, gerçekleri ifade etmek için orijinal kapalı bir söylem kullanır. Zira Sovyet hükümetinin zorla Azerbaycan'ı işgal ettiğini, bu tavrın sömürgecilik olduğunu açıkça söyleyemez. Ancak metaforik ifade biçimiyle asıl gerçeği okuyuculara aksettirir.

İ. Şıxlının 1993-ci ilde yazdığı "Ölen dünyam" eserinde "Bir gencin manifesti"nde eks olunan Gence hadiselerini, XI Qızıl Ordunun Genceni ele keçirmesinin tefsilatlı tesviri verilmişdir. Mir Celalın tesvirleri ile İ. Şıxlının tesvirlerinde üst-üste düşen meqamlar çoxdur. Lakin İ. Şıxlı Mir Celaldan ferqli olaraq aparılan mübarizelerde milli hökümetin meğlubiyetini açıq-aydın Azerbaycan xalqının tarixi taleynin qara sehifesi kimi eks etdire bilir. Eserin milli müsteqillik illerinde yazılması ona bu imkanı verir. Mir Celal ise mahiyyeti açıq ifade ede bilmir. Yazıcı oxucunu ayıq salmaq, esl heqiqeti tapmasına kömek etmek üçün çox orijinal bir yol seçir. O Sovet hökümetinin Azerbaycana gelişinin müstemlekeci xarakterini açıq deye bilmese de metaforik planda bunu çox uğurlu ifade edir (Salamoğlu, 2012: 143).

Eserde İngiliz hükümetinin Azerbaycan'a olan ilgisi sömürgeci yönetime karşı keskin eleştirel bakış eşliğinde verilir. Yazar hadiseleri sömürgecilik karşıtı sert bir söylemle dile getirmektedir. İngiliz sömürgeciliğine yönelik ağır eleştiriler, sadece sömürgeciliğin iç yüzünü ortaya koymakla kalmaz, aynı zamanda Sovyet hükümetinin Azerbaycan'a gelişinin amacı hakkında da fikirler verir. Romanda İngiliz hükümet temsilcisinin Azerbaycan'a geliş amacı Sona'nın zihninden şu şekilde geçer: "O, uzak yerlerden, ülkeler ve denizler aşarak Azerbaycan'a hayırlı bir iş için gelmedi. Bizim ülkemizi de Hindistan gibi sömürge ülkesi haline getirmek, aldatmak, tuzağa düşürmek için geldi.

Romanda İngiliz hökümetinin Azerbaycana marağı müstemleke rejimine keskin tenqidi münasibet, antimüstemlekeehvali-ruhiyyesinin bedii inikası konteksinde eks olunur. İngiliz müstemlekeçilerinin ünvanına seslenen sert tenqidler yalnız müstemlekeçiliyin mahiyyetini açmağa istiqametlenmir, hem de sovet hökümetinin Azerbaycana gelişinin meqsed ve meramı haqqında assosiativ düşüncelere meydan verir. Eserde İngiliz hökümetinin nümayendesinin - misterin- "vağzal ingilisi"nin Azerbaycana gelişinin meqsedi Sonanın düşüncelerinde özüne bele yer alır: "O, uzaq yerlerden -ölkeler, denizler basa-basa buraya xeyre gelmemişdir. Bizi Hindistan köküne salmaq üçün gelmişdir (Salamoğlu, 2012: 143).

Çağdaş toplum hayatını konu edinen *Açıq Kitab* (Mir Celal, 2005: 189) müellifin edebiyat alanında ses getiren romanları arasında yerini almıştır. Eser doğrudan doğruya Azerbaycan'ın o dönemdeki entelektüel muhiti ile eğitimcilerin hayatından kesitler sunar. Ülkede 1930'lu yıllarda cereyan eden karmaşık hadiseleri, dönemin aksaklıklarını, olumsuz ve çelişkili gelişmeleri eleştirel bakışla anlatır. Matbaa yüzü gördüğü yıldan başlayarak roman hakkında birbirinden epeyce farklı yorumlar yapıldığı

görülür. Bazı münektitler eserin yüksek kıymet taşıdığını söylerken, bazıları sert tenkitlerde bulunmuşlardır. Kimileri *Açık Kitab*'ı yalın gerçeklerle yüklü realist örnek olarak nitelendirirken, kimileri ise gelişmeleri tek yönlü ele alan, zayıf içerikli bir eser olduğunu belirtirler. Her ne kadar bazı münektitler olumsuz biçimde değerlendirmişlerse de aradan geçen yıllar *Açık Kitab*'ın Azerbaycan romancılığının önemli bir örneği olduğunu göstermiştir. Zira Mir Celal bu romanda devrin hadiselerini ve insan psikolojisini tabii anlatım ve realist yaklaşımla okuyucuya maharetle aktirmiştir.

Esasen bir eleştiri ve yergi romanı olan *Açık Kitab*'da hem dramatik hem de lirik unsurlar mevcuttur. Mir Celal insan hayatının tezatlı yönlerini, insan ilişkilerini dikkatli bir bakışla tasvir etmiştir. Romanda özellikle mutluluğu başkasının mutsuzluğu üstüne kurma ihtirası Kerim Geldiyev'in şahsında eleştiri hedefine yerleştirilmiştir. Kendi şahsi çıkarı için her yolu mübah gören anlayış örnekler yoluyla anlatılmıştır. Bu sakat yaklaşımda yalan söylemek, iftira atmak, insanları tehdit etmek, tuzak kurmak, hainlik yapmak normal tavırlar olarak görülmektedir. Eserde Geldiyev'in hem mensubu bulunduğu sosyal çevre hem de onu destekleyen şahıslar gerçekçi biçimde anlatılmaktadır. Önceden işlediği suçların ortaya çıkacağını hisseden eserin kötü karakteri güya eğitim almak niyetiyle büyük şehre giderek üniversite okumaya başlar. Yeni dahil olduğu eğitim kurumunda da rahat durmayan Geldiyev kısa süre zarfında müstakbel suçlarına ortaklık edecek yeni şahıslar bulur. Esasen Kerim Geldiyev çağdaşlık kisvesine bürünmüş ahlak yoksunu bir insandır (İsmayilov, 2005: 11).

Kendisine temel araştırma ve inceleme nesnesi olarak insanı alan Mir Celal, bireyin duygu ve düşünce dünyasını, çatışma ve mücadele alanlarını irdeler. İnsana çağdaşlık perspektifinden bakan müellif, eserlerinde konunun ilerleyişini aksatan teferruatı kaçınır. Kurguladığı karakterlerin faaliyetlerini, iç dünyasını ve psikolojisini edebi eser formu içinde eksiksiz biçimde aktirmeye çalışır. Hikâye ve romanları aracılığıyla toplumda görülen temel aksaklıkları gözler önüne seren Mir Celal, ahlaki ve toplumsal meseleleri anlatmaya ağırlık verir. Hem sözlü halk edebiyatı unsurlarını kullanan, hem de divan edebiyatı geleneklerine yaslanan edibin eserlerinde bu unsurları kendine özgü biçimde yorumladığı görülür. Folklor ve özlü sözlere değer veren Mir Celal eserlerinde sık sık atasözü ve meseller kullanır. Oğul hikâyesinde giriş cümlesi olarak kullandığı "gölgede biten ağacın gölgesi olmaz" sözü dikkat çeker. Her insanın kendi çabası ve yetenekleri sayesinde yükselmesi, saygı görmesi düşünceleri bu söz aracılığıyla yansıtılır.

Derin gözlem yeteneğine sahip bulunan Mir Celal hem köy hayatını, hem de köylülerin psikolojisini yakından tanımakta, kendi ruhunda iz bırakan hadiseleri eser konusu olarak kullanmaktadır. Realist tablolar halinde gözler önüne serdiği olay örgüsü okuyucuda gerçeklik duygusu uyandırmaktadır. Bu örneklerde eski toplum düzenindeki türlü aksaklıkları, insanların maruz kaldığı sıkıntıları anlatır. Müellifin sanatçı kimliğinin en belirgin niteliği çağdaş topluma verdiği değerdir.

Yaptığımız inceleme neticesinde Mir Celal'in *Açık Kitab*'ın münektitler tarafından ilmi ölçülerle tetkik ve tahlil edilmediğini tespit ettik. Edip, satirik üsluba sahip eserde köhne toplum düzeninin bir bakiyesi olan ferdiyetçiliği öne çıkarır. Romanda kendi mesut hayatını başkalarının mutsuzluğu üzerine inşa eden ihtiras sahibi insanları tenkit hedefine yerleştirir. Topluma zararlı bu tip insanlar, eserin olumsuz başkarakterleri Kerim Geldiyev'in şahsında nefret odağına çevrilmiştir. *Açık Kitab*'ta edip, Azerbaycan'da 1930'lu yıllardaki çatışma ortamını gerçekçi bakış açısıyla tasvir eder. Toplumun gelişip ilerlemesine ket vuran fikir ve tutumları keskin satirik söylemle dile getirmiştir. Kendi şahsi çıkarını düşünen Kerim Geldiyev, gayri ahlaki hedefine ulaşmak için her yolu mübah görür.

1930 ile 1935 yılları arası Azerbaycan'da sosyal ve siyasi yönden baskıcı bir zaman kesitini ifade ediyordu. Zira bu yıllar 1937'de Sovyetler Birliği'nin tamamında topyekûn başlatılacak olan repressiya uygulamalarının arifesiydi. Yeni kurulmakta olan siyasi rejim milli varlığa ve milli hayat tarzına müdahale ediyor, sınıflar arası çatışmayı öne çıkararak milli birliğe ağır darbe vuruyordu. *Açık Kitab* romanının satirik kahramanı bu muhitten güç alan ve onun hususiyetini yansıtan bir karakter olarak kurgulanmıştı. Mir Celal estetik tasvirin, analitik tahlilin merkezine konumlandığı zamanın ruhunu satirik kahraman olan Kerim Geldiyev'in şahsında karakterize ediyordu.

30. cu illerin evvelleri içtima-siyasi cehetden çox ağır bir dövr idi, 37-ci iller repressiyasının erefesi idi. Yeni berqerar olan siyasi rejim milli varlığa, milli heyat tarzına ciddi müdaxileler edir, sinfi mensubiyeti öne çekmekle milli birliye ağır zerbe vururdu. "Açık Kitab" romanının satirik qehremanı bu mühitden güc alan ve onun xarakterini ifade eden bir obraz kimi yaradılmışdır. Mir Celal bedii tesvirin, analitik bedii tehlilin merkezine getirdiyi Zamanın ruhunu satirik qehremanın-Kerim Geldiyevin simasında ümumileşdirir (Salamoğlu, 2014: 123).

Yazarın aldatma, yalan, iftira, ihanet gibi yüz kızartıcı fiilleri işleyen bu olumsuz karakteri tasvir etmekle yetinmediği görülür. Onun ahlak dışı hareketlerini icra ettiği mekanları ve o muhitin insanlarını hakikate uygun biçimde özenle anlatır. Romanda Geldiyev'in hatalı tavırlarını bilerek veya bilmeyerek destekleyen çok sayıda insan vardır. Bazıları Geldiyev'le aynı sakat ahlaki anlayışa sahiptir. Bazıları da çıkarıcı şahısların yalan yüklü sözlerine inanan avanak insanlardır. Geldiyev ile onun yanlış hareketlerine çanak tutup zemin hazırlayan bu şahıslar toplumu yaşanılmaz hale getirmektedir. Yaptığı son icraatla üniversitenin adeta altını üstüne getiren Geldiyev sahte belgeler hazırlayıp sınıfın çalışkan öğrencisi Vahid'i okuldan attırır. Rübabe'yi asılsız iddialarla Vahid'den soğutup elde etmeye çalışır. Sabika dosyası kabarık olan Geldiyev, çocukluktan itibaren büyük suçlar işlemiştir. Bir süre sonra çevirdiği dolaplar okul yönetimi tarafından ortaya dökülmekle kalmaz, eski suçları da tek tek ifşa edilir. Onun yasa dışı işlerinin ilkokuldan başlayarak öğrencilik yaptığı bütün eğitim kurumlarında devam ettiği anlaşılır. *Açık Kitap*'ta verilen mesaj şudur: Geldiyev gibi şahıslar Azerbaycan Türk toplumunun gelişmesini engellese de sonuçta yok olmaya mahkumdur. Sanat gösterme endişesinden uzak duran müellif, toplumu rahatsız eden hadiseleri doğal bir söyleyiş ve basit olay örgüsüyle kaleme alır. Bu tavır onun eserlerinin gerçek hayatla örtüşmesini sağlamaktadır.

Mir Celal *Yaşlılarım* isimli otobiyografik romanında eğitim camiasının değişik eğilimlerini anlatır. Eser vasıtasıyla müellif o yıllarda Azerbaycan Türk toplumunda parlamaya başlayan "milli ziyalılık" anlayışına mercek tutar. Edip, İkinci Dünya Savaşı sırasında iyice belirginleşen vatanseverlik mevzusu ele almıştır. Kanaatimizce tam bir gazeteci bakışı ve üslubuyla yazıldığından eser "publisist roman" olarak kabul edilebilir. Sovyet döneminin belirgin sosyal ve siyasi meselelerinin öne çıkarıldığı *Yaşlılarım* romanı; savaş, insan, aile, sevgi kavramları ile babalar ve oğullar arasındaki problemleri içine alan geniş bir konu yelpazesine sahiptir. Yeni düzene ayak uydurmaya çalışan bireylerin manevi ve psikolojik manzarasını yansıtır. Hadiselere doğrudan müdahalenin yer aldığı eserde Mir Celal'in şahsi ve subjektif hükümleri dikkat çeker.

Yolumuz Hayanadır (Mir Celal, 1957: 246) romanında tarihi hadiselerle çağdaş gelişmeler adeta organik bir bağ içinde birlikte ele alınmıştır. Eser Azerbaycan satirik şiirinin kurucusu kabul edilen Mirza Elekber Sabir'in zorlu hayatını anlatır. Hophopname müellifinin edebiyat vadisinde mücadelelerle yüklü yürüyüşünü sanatkar-zaman ilişkisi bağlamında ön plana çıkarır. Mir Celal baskıcı yıllarda söylenmesi çok zor olan mevzuları tarihi hadiselerden yola çıkarak roman formu içinde dile getirir. Sabir'in başından geçen türlü olumsuzluklar esasen Mir Celal'in yüz yüze geldiği kendi sıkıntılarıyla örtüşmekte, önemli benzerlikler taşımaktadır. *Yolumuz Hayanadır* ile müellif edebiyatta tarih ve modernitenin birlikte yürümesi gerektiği fikrini somut örnekle ortaya koyar. Roman Mir Celal'in Molla Nasreddin edebi mektebine ve ünlü temsilcilerine yönelik hürmetinin göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

Esasen tiyatro sahasında fazlaca kalem oynatmayan Mir Celal, İkinci Dünya Savaşı'nın en yoğun olduğu dönemde *Mirze Heyal* isimli komedi eserini yayımlar. 1943 yılında *Veten Uğruna* dergisinde basılan bu piyeste orijinal fikir ve yaklaşımlar dikkat çeker. Eserde Sovyetler Birliği kurulduktan sonra Almanya'ya göç etmek zorunda kalan muhacirlerin hayatından kesitler sunulmuştur. Piyesin başkarakteri olarak öne çıkan Mirze Heyal, Bakü'deki Novaya Yevropa Otel'i'nin eski sahibidir. Azerbaycan'ın büyük toprak sahiplerinden İsrail Bey ile Sovyetler Birliği kurulmadan önceki nüfuzlu şahsiyetlerinden Hacı Rehim'in yolları Almanya'da kesişmiştir. Her üç şahıs da Almanya'nın Sovyetler Birliği'ni savaşta mağlup edeceğine inanmaktadır. Bu sebeple bir an önce Bakü'ye dönmek arzusundadırlar. Muhacirler Sovyetler Birliği topraklarında ilerleyen Alman ordusunun haberlerini heyecanla takip etmektedirler. Alınan son malumata göre Almanlar Bakü'yü ele geçirmiştir.

Komedinin esas konusu onların Almanya'dan Bakü'ye doğru yolculuk yaparken yaşadıkları gülünç olaylardır. Gerek Mirze Heyal gerekse diğer muhacirler Bakü'de halkın kendilerine hürmet göstererek çiçeklerle karşılayacağını ummaktadır. Henüz yolculuk sırasında yeni kurulan devlet kademelerinde yüklenecekleri yüksek seviyeli vazifeler için birbirleriyle tatlı bir rekabet halindedir. Hatta bu vazifelerin paylaşılması hususunda münakaşa ederler. Hem İsrail Bey hem de Mirze Heyal yeni yönetimde genel valilik görevi almak arzusundadır. Bu rekabet ve münakaşa sahnesi piyesteki mizah ve hicvin zirve noktasıdır. Oluşturulan komik tablo aracılığıyla eser şahıslarının karakter yapıları açıkça gözler önüne serilmiştir. Piyesin sonunda zorlu yolculuktan dönen şahıslar şehre ulaştıklarında Almanların Bakü'yü ele geçirmediklerini görürler. Kendilerine ulaştırılan yalan haber onların büyük bir hayal kırıklığı yaşamalarına sebep olur. Gelenlerden haberdar olan öfkeli halk, düşman olarak gördükleri bu şahısları zorla derdest ederek mezarlığa götürür. Orada kızgın halk kendilerine hiç de iyi muamelede bulunmayacaktır. Müellif asıl mesajını kurgudaki mezarlık sahnesiyle verir. Mirze Heyal ve onun gibi

çıkarcı şahısları cezalandırarak okuyucuya ham hayallerin anlamsızlığını gösterir. Başka bir ifadeyle vatanına sırt çevirenlerin akıbetinin kötü olacağını vurgular.

Molla Nasreddin edebi mektebinden sonra bilhassa 1930 ile 1950 yılları arasında Azerbaycan'da edebiyat Sovyet ideolojisinin emrine verilmişti. Parti edebiyatının hükümran kılındığı yıllarda çerçevesi keskin çizgilerle belirlenmiş sert ideolojiden uzak durmaya çalışan edipler de vardı. Mir Celal'in haricinde Sabit Rehman (1910-1970), Enver Memmedhanlı (1913-1990) İlyas Efendiyev (1914-1996) gibi yazarlar aynı zaman kesitinde vatan, millet konularında aktif isimler olarak öne çıkıyordu. Bu müellifler yaşadıkları büyük zorluklara rağmen elden geldiğince vatan ve millet meselelerini dile getirmeye çalışıyorlardı. Mir Celal Sovyet rejimine muhalif duruş sergilemeden basit, sıradan insanın manevi dünyası ile psikolojisini anlatmayı tercih ediyordu.

Kendine özgü nesir üslubu vücuda getiren Mir Celal'in eserlerinde 20. Yüzyıl başlarından itibaren Azerbaycan edebi dilinde ortaya çıkan köklü değişimler, yabancı tesirler, toplumsal ve siyasi gelişmeler, gelenek ve görenekler takip edilebilmektedir. Unutulmamalıdır ki, başarılı bir sanatkarı diğerlerinden ayıran, kendine mahsus söyleyiş tarzı ile ifade biçimidir. Başka bir ifadeyle ferdi üslubudur. Mir Celal'in de eserlerinde kendini gösteren ve onu başkalarından farklı kılan orijinal ferdi üslubu dikkat çekmektedir (Hüseynova, 2018: 19).

4. EDEBİYAT TARİHÇİLİĞİ

20. Yüzyıl başlarından itibaren Sovyetler Birliği'ne bağlı bulunan bütün coğrafyalarda olduğu gibi Azerbaycan'da da edebi eserlere akseden sanat anlayışı hükümran vaziyetteki komünist partisinin belirlediği zorunlu sınırlar içinde şekillendirilmişti. Azerbaycan Türk Edebiyatı 1960'lı yıllara kadar, sosyalizm realizmi olarak isimlendirilen edebi anlayışın tesiri altında varlığını sürdürmüştü. Sosyalizm realizmi, Sovyetler Birliği kurulduktan sonra parti edebiyatı anlayışı doğrultusunda öne çıkarılıyor, sanat ideolojisinin güçlü bir reklam aracı olarak kullanılıyordu. Sosyalizm realizmi anlayışıyla ortaya çıkan edebiyat, dönemin sanatçılarına zorla kabul ettirilen ve katı kurallara sahip olan bir edebiyattı (Morkoç, 2019: 3860-3861; Adıgüzel, 2004: 115). Bu anlayış doğrultusunda oluşturulan eserlerde yaşanan hayatın gerçekleri değil, sosyalizmin gerçekleri bulunmalıydı. Daha doğrusu ideolojinin dayattığı ve çerçevesini keskin sınırlarla belirlediği konuların edebiyata yansıtılması edebiyatçılar için bir zorunluluktur. O dönemde Sovyetler Birliği'nde ihtilal öncesindeki her şeyi bir bütün halinde inkar etmek temel anlayış olarak belirlenmişti. Bu sebeple geçmişte vuku bulmuş her şeyin Sovyet ihtilalinden sonra kıymetini kaybettiği kabul edilmekteydi. Zira geçmişe ait her türlü unsurun sosyalizmin sunduğu mutlu ve özgür geleceğe engel olacağı düşünülmekteydi.

Azerbaycan coğrafyasında Sovyet hakimiyetinin kurulmasından sonra marksist edebî tenkidin ilk numuneleri verilmeye başlamıştı. "Proletar edebiyatı" denilen yeni içerikli edebiyat tüm topluma hükümran kılınmaya çalışılıyordu. Kendine özgü hususiyetlere sahip olan bu baskıcı ve güdümlü edebiyat, rejim tarafından yapay biçimde ön plana çıkarılmaktaydı. O yıllarda edebi eserlerden beklenen en temel nitelik, sosyalizm realizmine uygun içerik taşımasıydı. Azerbaycan edebî tenkidi gerek klasik edebiyatı, gerek tarihi konulardaki eserleri, gerekse de milli folklor eserlerini sosyalizm realizmi kuralları doğrultusunda değerlendirmek mecburiyetinde bırakılıyordu (Morkoç, 2019: 3860-3861; Hacıyeva, 2008: 802-803). Bu tavırla Marksist eleştirinin sanat ve edebiyattaki etki alanı sürekli genişletilmekteydi 1930'lu yılların eleştirisinde ön plana çıkarılan husus, "müspet kahraman" meselesiydi. Sözü edilen yıllarda edebi eleştiri hem tarihî içerik taşıyan eserlere hem de kültür meselesine tek yönlü bakış açısıyla yaklaşıyordu. Eserlerdeki tüm konular marksist metodoloji çerçevesinde ele alınmak zorundaydı.

Mir Celal, edebiyat sahasına adım attığı andan itibaren yukarıda ana çizgileri verilmeye çalışılan edebiyat atmosferinde yazıp yaratmak mecburiyetinde idi. Roman ve hikâyeciliğin yanı sıra edebiyat tarihçisi gibi hususi bir niteliğe de sahip bulunan edip ilmi üslubuyla edebiyat dünyasının öncü şahsiyetleri arasında yer alır. Azerbaycan'da edebiyat tarihi ve edebiyat eleştirisi alanlarında kendine mahsus araştırma ve inceleme usulü oluşturmuş sayılı müelliflerden biridir. Yazı hayatına adım attığı yıllardan itibaren diğer ediplerden farklı olarak edebiyat teorisiyle de yakından ilgilenmiştir (Mir Celal & Hüseynov, 2008: 587-588). Öyle ki sıradan yazılarında dahi edebiyat sahasındaki türlü meseleleri gündeme getirerek bunlara yönelik çözümler ileri sürmüştür. 1930'lu yıllardan başlayarak İkinci Dünya Savaşı'nın bittiği yıllara kadar devam eden zaman sürecinde alışılmış basit retorik ve tenkit uygulamalarından uzak durduğu görülür. Sanatın şahsa mahsus değişik nitelikleri olduğunu göz ardı etmeyerek bu alanda başarılı ürünler kaleme almıştır. Edibin ilmi nitelik taşıyan teorik eserlerinde önemli şahsiyet ve problemlere öncelik verdiği görülür. Mir Celal'in edebiyatta estetik yaratıcılığın

teorik problemlerini, sanatkarlık meselelerini, metot ve üslup konularını öncelikle ele aldığı anlaşılmaktadır.

1930-1940'lı yıllar Azerbaycan'da Sovyet rejiminin totaliter tutumundan kaynaklanan zorluk ve sıkıntıların yaşandığı bir dönem olarak bilinmektedir. 1937 ile 1938 yıllarında Azerbaycan'da 60 bine kadar insanın yok edilmesi ile akıllarda kalan Reprisiya hadiseleri yaşanmıştır. Bu yıllarda bilhassa vatan ve millet konularını eserlerinde işleyenlerin susturulması toplumu manevi yönden sarsmış ve zedelemiştir. Kendini tehdit altında gören aydınlar bir süre milli kültür ve edebiyat araştırmalarına ara vermek zorunda kaldı. Yazarları ürküten vahim gelişmeler edip ve araştırmacıları milli kültür ve edebiyat hususlarında dikkatli davranmaya mecbur ediyordu. Milli düşünceli insanlara zarar vermekle kalmayan baskı ve sindirme politikası zamanla kökü tarihin derinliklerine uzanan zengin edebi mirası da tehlike altına sokuyordu (Helil, 2011: 24-25). Zira Sovyet yöneticileri milli düşünceyi silip yok etmeyi planlıyorlardı. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması sözü edilen planın gerçekleşmesine engel oluyordu. Edebiyat araştırmacıları arasında o dönemin hapis ve işkence kışkıracından çok az isim kurtulabilmişti. Bu şahıslar, eski kültür ve sanat mirasının sonraki nesillere aktarılması için mücadele veriyorlardı. Milli kültür ve edebiyat mücadelesinin öncü isimlerinden Mir Celal Paşayev böyle zor bir dönemde doktora tezi olarak Mehmed Füzuli'yi seçmişti. 1940 da tamamladığı Füzulinin Poetik Hüsusiyyetleri" adlı geniş kapsamlı eseri ile hem Fuzuli edebi mirasını muhtemel tehlikeden koruyor, hem de Fuzuli araştırmalarına yeni bakış açısı getirmiş oluyordu.

Gerek ilmi araştırmaları gerekse tenkit sahasındaki çalışmaları Mir Celal'in çok yönlü kimliğini göstermektedir. Azerbaycan'ın klasik edebiyatına kıymet veren müellif, bilhassa Fuzuli'nin eserleri ile sanatçı kişiliğini yakından inceleme gereği duymuştur. *Fuzuli Şe'rinin Poetik Hüsusiyyetleri* adlı çalışmasını 1940 yılında yüksek lisans tezi olarak savunan Mir Celal, bu araştırmasını zaman içinde daha da zenginleştirmiştir. Şairin sanatkarlığı ile dil ve üslup hususiyetlerini dile getirdiği bu eser, edibin 20 yıl süren uzun soluklu araştırmalarının ürünüdür.

Uzun zaman sürecine yayılan edebiyat tarihçiliğinde çok sayıda ilmi araştırmalar yapan Mir Celal, Hakani (1120-1190), Nizami (1141-1209), Nesimi (1369-1417), Habibi (1470-1520), Hatayi (1487-1524), Mehmed Füzuli (1494-1556), Molla Penah Vagif (1717-1797) gibi şairlerin eserleri ve yaratıcılığını mukayeseli olarak tahlil eder. Bu durum müellifin şiire olan derin ilgi ve sevgisinin neticesidir (Hüseynova, 2018: 8) Ayrıca Mirza Fethali Ahundzade (1812-1878), Mirza Elekber Sabir (1862-1911), Celil Memmedguluzade (1866-1932), Abdurrahim Bey Hagverdiyev (1870-1933), Neriman Nerimanov (1870-1925), Mehmed Hadi (1879-1920), Abbas Sehhet (1874-1918), Abdulla Şaig (1881-1959) gibi edipler hakkında yazdığı makalelerle Azerbaycan edebiyat dünyasında dikkat çekmiştir (İsmayılov, 2010: 5).

Azerbaycan edebiyatının farklı dönemleri, önemli hadiseleri, dikkate değer edebi şahsiyetleri hakkında yazılar kaleme alan Mir Celal, bilhassa 20. Yüzyıl edebiyatını en yakından bilen araştırmacılarıdır. 1947 yılında *Azerbaycan'da Edebi Mektebler* (1905-1917) isimli doktora tezini savunarak kitap olarak bastırır. Bu çalışma 20. Yüzyıl başlarında Azerbaycan edebiyat tarihi, kültürü, toplumsal hayatı hakkında doyurucu bilgiler içerir. Kitap Sovyet dönemi edebiyatının temel hususiyetlerini, düşünce tarzını, estetik yaklaşımını ilmi çerçevede ele aldığı için alaka ve merakla karşılanmıştır. Mir Celal, Firidun Bey Köçerli'den (1863-1920) sonra Azerbaycan edebiyat tarihini yazan tecrübeli ve birikimli bir şahıs olarak görülmektedir. Ülkede edebiyat teorilerinin temel ilkelerini yakından bilen, Azerbaycan edebiyat tarihini tasnif edip yazan az sayıdaki şahsiyetlerden biridir. Bu sahada birbirinin devamı niteliğinde olan makale ve kitaplar yazmıştır. Azerbaycan edebiyatındaki büyük eksikliği gideren çalışmalar sayesinde sahadaki pek çok edip ülkede tanınır hale gelmiştir. Müellifin objektif bakış açısıyla kaleme aldığı bu tenkit çalışmasını inceleyen çok sayıda şair, yazar ve tiyatrocu ortaya çıkan eserden duydukları memnuniyeti beyan etmişlerdir.

Samed Vurgun (1906-1956) için "Özünü Yeniden Gurma Yollarında", "Yeni Şe'rin Manifesti"; Memmed Seid Ordubadi'nin (1872-1950) *Dumanlı Tebriz* romanı hakkında "Böyük Problemler Romanı" isimli yazıları edebiyat aleminde ses getirir. Ayrıca Celil Memmedguluzade (1866-1932) Abdurrahim Bey Hagverdiyev (1870-1933) Süleyman Rüstem (1906-1989) Enver Memmedhanlı (1913-1990), Ahmed Cemil (1913-1977) İlyas Efendiyev (1914-1996) gibi edipler hakkında kaleme aldığı yazılar edebiyat tarihinde dikkat çeken makaleler olarak yerini alır. Ülkenin ileri gelen edipleri hakkında orijinal tahlil ve yorumlar içeren yazılar günümüzde de değerini korumaktadır. 1939 ile 1970 yılları arasında yılları arasında yayımlanan makalelerinden seçmeler yaptığı *Klassikler ve Müasirler* (1973) kitabı edebiyat dünyasında ses getirmiştir (İsmayılov, 2005: 14). Talebelerine ilmi araştırmaya

dayanan çalışmalarında tevazu sahibi olmayı öğütleyen müellif ilim ahlakına çok ehemmiyet verdiğini ısrarla dile getirir.

Penah Helilov'la (1925-2019) birlikte yazdığı *Edebiyatşünaslığın Esasları* ve Firidun Hüseyinov'la (1933-1986) birlikte hazırladığı *20. Esr Azərbaycan Edebiyyatı* isimli kitapları üniversitede uzun yıllardan beri ders kitabı olarak okutulmaktadır. Zengin içeriğe sahip *20. Esr Azərbaycan Edebiyyatı* isimli eserin baş kısmında önemli bilgiler yer alır. Mir Celal, Azerbaycan toplumsal düşünce tarihinde 20. yüzyılın karmaşık, çelişkilerle dolu, siyasi ve edebi çekişmelerle yüklü bir dönem olduğunu söyler. Söz konusu kitabın bu dönemdeki edebiyatı ele aldığını belirtir. Üniversite ayarındaki okulların edebiyat müfredatı temelinde yazılmış kitapta ülkedeki edebi gelişmeler gözler önüne serilmektedir. Ünlü ediplerin sanatçı kişiliği ve eserleri hakkında ayrı ayrı değerlendirmeler bulunur. Kitap matbuat, inkılabi demokratik edebiyat, realist maarifperver edebiyat, romantik edebiyat ve edebiyat eleştirisi olmak üzere 5 kısma ayrılmıştır.

XX. Esr Azərbaycan Edebiyyatı dersliyi xalqımızın ictimai fikir tarixinde qısa (1900-1920), ancak ziddiyyətli, mürekkəb, hem de çox zəngin siyasi və edebi mübarizələr dövrünün edebiyatını ehatə edir. Ali məktəblərin edebiyat proqramı əsasında yazılmış bu kitabda edebi hərəkatın qısa icmalı, ayır-ayrı edib və şairlərin yaradıcılığı haqqında portret-öçerklər verilmişdir. Kitab 5 fəsildən ibarətdir: Mətbuat, inqilabi demokratik edebiyat, realist maarifperver edebiyat, romantik edebiyat, edebiyatşünaslıq (Mir Celal & Hüseyinov, 1982: 2).

Müellifin Azerbaycan edebiyatının en karmaşık dönemini ele alan doktora çalışmasında 20. Yüzyıl Azerbaycan edebiyatının farklı eğilim ve yönelişlerini gözler önüne serer. Bu yolda yaptığı çalışmalar kendisinden sonraki araştırmacılar için yol gösterici olmuş, yazdığı eserler teorik ve teknik yönden örneklik oluşturmuştur. *Azerbaycan'da Edebi Mektepler* isimli çalışması günümüzde de temel kitaplar arasında yerini korumaktadır.

Mir Celal'in gerek edebi gerekse ilmi eserlerinde canlı halk dili kullandığı görülür. O sanat göstermek gayesiyle ağır, ağdalı bir dili tercih etmemiştir. Azerbaycan coğrafyasındaki cemiyet hayatını sade ve samimi cümlelerle anlatır. Müellife göre idealist bir edibin dili mazmun ve merama uygun biçimde bazen sert ve keskin, bazen şen ve yumuşak, bazen de romantik ve lirik hususiyetlere sahip olmalıdır (Mir Celal – Hüseyinov, 2008: 588-589).

Mir Celal, Azerbaycan'da hayatın türlü meselelerini eğlendirici, merak uyandırıcı biçimde ele alan mizahi içerikli hikâyeleriyle de tanınmaktadır. Bunun yanı sıra onun akıcı üsluba sahip yetkin romanların müellifi olduğu bilinmektedir. Başarılı bir üniversite hocası olan Mir Celal sonradan Azerbaycan'da ünlenecek çok sayıda edibin ve edebiyat öğretmeninini yetişmesinde önemli katkılar sunmuştur. Himalay Enveroğlu, Mir Celal'in eserlerini kaleme alırken manevi duyarlılığa sahip bulunduğunu, 20. Yüzyılın hem tarihi hem de toplumsal gerçeklerini eserleri aracılığıyla dile getiren öncü şahsiyet olduğunu, kendine özgü niteliklerini ısrarla muhafaza ettiğini söyler. (Enveroğlu, 2008, 3). Öğrencilerine araştırmaya dayanan çalışmalarda tevazu sahibi olmayı öğütleyen müellif, ilim ahlakına kıymet vermek gerektiğini belirtir.

5. SONUÇ

Azerbaycan edebiyatında daha çok satirik ve mizahi söyleyiş tarzına sahip eserleriyle tanınan Mir Celal Paşayev, hikâye, roman ve edebiyat tarihi alanlarındaki faaliyetleriyle ünlenmiştir. 45 yıl boyunca üniversite hocası olarak vazife yapmış, Azerbaycan edebiyatı bölümünde çeşitli görevler üstlenmiştir. Eserlerinde ağırlıklı olarak toplumsal problemleri eleştirel bakış açısıyla ele alan Mir Celal Azerbaycan edebiyat dünyasında kabiliyetli edebiyatçı ve ilim adamı olarak kabul edilmektedir. Toplumdaki köklü değişimleri dile getiren hikâye ve romanları ile dikkat çeker. 50'ye yakın kitabının dışında 300'ü aşkın makale ve gazete yazısı bulunmaktadır. Mir Celal, her biri ilmi araştırmanın ürünü olan ve üniversitelerde ders kitabı olarak okutulan çok sayıda eserin sahibidir. Başarılı hikâyeciği ile dikkat çeken yazar, Azerbaycan edebiyatında hikâye türünün gelişmesi yolunda gösterdiği gayretleriyle tanınır. O, roman ve hikâyelerinde çağdaşlaşmaya sempatik bakan, yenileşen insan suretleri kurgulamıştır. Azerbaycan kadınlarının medeni uyanışını canlı tablolar halinde sergilemiştir. Eğitimsiz olduğu halde kendini geliştirip cehaletten kurtulan kadınları eser kahramanı olarak öne çıkarmıştır. Estetik yaratıcılığın teorik problemlerine hususi kıymet veren Mir Celal'in edebi eserde ağırlıklı olarak metot ve üslup konularını ele aldığı görülür. Edebiyat sahasında önemli çalışmalar yapmış ve iz bırakmış Mir Celal Paşayev'in Türk dünyasında hak ettiği biçimde tanıtılması gerektiği kanaatindeyiz.

Celil Memmedquluzade'nin sanatçı kişiliğine daima hürmet göstermiş olan Mir Celal, onun yolunda ısrarla yürümüştür. Bu sebeple edebiyat çevrelerinde Celil Memmedquluzade ekolünün devamcısı olarak kabul edilmektedir. Azerbaycan edebiyat dünyasında zamanla saygınlığı artan Mir Celal'in eserlerinde kullandığı kendi entelektüel birikiminin ürünü olan özdeyişler dikkat çeker. Aforizma kimliği kazanan bu sözler zamanla halk arasında yaygın biçimde kullanılmaya başlar. Toplum hayatını yansıtmayı kendine görev edinen Mir Celal, türlü aksaklıkları, hukuksuz uygulamaları anlatmaya özen gösterir. Kimi hikâyelerinde ise hayatın olumsuzluklarını anlatmayı tercih eder. Uzun tasvirlerden kaçınan yazar az ve öz yazmayı tercih eder. Akademisyen Memmed Arif, yazarın eserlerdeki başarısını üslubundaki samimi ve doğal söyleyişe bağlar. Müellifin eserlerde eski ile yeni toplum değerlerini birbiriyle mukayese ettiği görülür. Vatan ve millet sevgisi, anne şefkati etkili cümleler eşliğinde tasvir edilir. Baş kısmında yoğun hiciv ve mizah unsurlarının bulunduğu kimi hikâyelerin ortalarına doğru trajik olaylar yer alır. Kimi hikâyeler güldürü unsurları ile trajik hadiselerin iç içe geçtiği örneklerdir.

Konu bütünlüğü, ifade biçimi, lirik üslup ve olaylara mizahi yaklaşım Mir Celal'in hikâyelerinin belirgin özelliklerindedir. O eserlerinin dilini argo ve küfürden uzak tutmuş, uzun ve karmaşık cümleler kullanmamıştır. 300 civarında hikâye sahibi olan Mir Celal, bu ürünlerde ömrünün sonuna kadar karşılaştığı karakterleri ve karmaşık olayları gerçekçi sahneler halinde nakleder. Zaman ve mekanı realiteye uygun biçimde vermekle birlikte büyük şehrin insanlarını canlı biçimde tasvir eder.

Mir Celal'in yeteneklerini göstermesine vesile olan ve arka arkaya gün yüzüne çıkan romanları mevcuttur. 6 adet romanın sahibi olan yazar bu türde de başarılı örnekler vermiştir. Azerbaycan edebiyatında roman türünün şekil ve içerik yönünden olgunlaşmasında yazarın küçümsenmeyecek katkıları olmuştur. İlginç konu seçimleri, eser karakterlerini doğal biçimde aktarması romanların ortak niteliklerindedir. Yazarın zengin gözlem yeteneğine sahip olması, insan psikolojisini yakından tanıması romanları okuyucu gözünde daha değerli kılmıştır. Mir Celal romanlarda asıl gayesini yoğun somut unsurlar kullanarak güncel ve dinamik konular çerçevesinde anlatabilme yeteneğine sahiptir. Bu eserlerde okuyucuya verilmek istenen anafikir ve mesaj uzun metinlerle değil, veciz ifadelerle sağlanır.

Roman ve hikâyeciliğin yanı sıra edebiyat tarihçisi gibi özel bir niteliğe de sahip bulunan yazar orijinal üslubu ile edebiyat dünyasının öncü isimleri arasında yer alır. Gerek ilmi araştırmaları gerekse eleştiri sahasındaki çalışmaları Mir Celal'in çok yönlü kimliğini göstermektedir. Azerbaycan'da edebiyat tarihi ve edebiyat eleştirisi alanlarında kendine özgü araştırma ve inceleme usulü oluşturmuş sayılı isimlerden biridir. Yazı hayatına adım attığı yıllardan itibaren edebiyat teorisiyle de yakından ilgilenmiştir. Öyle ki, sıradan yazılarında dahi edebiyat sahasındaki türlü meseleleri gündeme getirmiş, bunlara yönelik çözümler ileri sürmüştür. Mir Celal, Firidun Bey Köçerli'den sonra Azerbaycan edebiyat tarihini yazan tecrübeli ve birikimli bir edebiyatçı olarak öne çıkmaktadır. Ülkede edebiyat teorilerinin temel ilkelerini yakından bilen, Azerbaycan edebiyat tarihini sınıflandırarak yazan az sayıdaki isimden biridir. Bu sahada birbirinin devamı niteliğinde olan makale ve kitaplar yazmıştır. Azerbaycan edebiyatındaki büyük eksikliği gideren incelemeleri sayesinde çok sayıda edebiyatçı ülkede tanınmaya başlamıştır. Başarılı çalışmaları ile ülkede ekol oluşturmuş Mir Celal, vefat etmiş olsa da Azerbaycan edebiyat dünyasında nitelikli eserleriyle varlığını sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, S. (2004). İsmail Şihli'nin Ayrılan Yollar Romanı ve Sosyalizm Realizmi. *Atatürk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 23, 115-122.
- Enveroğlu, H. (2008). Üstad Senetkar Qüdretili Edebiyatşünas Böyük Pedaqoq, *Xalq Qezeti*, 22 Fevral 2008.
- Gülün, R. (2008). *Göyler Adamı*. Bakı: Kür-Araz Neşriyyat.
- Hacıyeva, M. (2008). Sovyet Dönemi Azerbaycan Edebi Tenkitinde Milli Folklor. *Uluslararası Asya Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri*, 2. Cilt, s. 797-807, Ankara.
- Helil, A. (2011). Mir Celal Paşayev'in Araştırmalarında Fuzuli Konusu. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2 (Azerbaycan Özel Sayısı-II), 24-29
- Hüseynova, H. (2018). *Mir Celal'in Bedii Eserlerinin Lingvopoetik Xüsusiyyətləri*, I. Cilt. Bakı: ADPU Neşriyyatı
- İsmayılov, Y. (2005). Ön Söz, *Mir Celal Seçilmiş Eserleri*. Bakı: Şerq-Qerb.

- İsmayılov, Y. (2010). *Mir Celal'in Yaradıcılığı*. Bakı: Elm
- Memmed Arif (1967). *Seçilmiş Eserleri*, Üç Cildde, 1. Cild, Bakı: Azerbaycan SSR. EA. Neşriyyatı.
- Mir Celal – Yolumuz Hayanadır (1957). Bakı: Uşaqgencneşr
- Mir Celal – *Seçilmiş Eserleri 3 ciltlik* (2008). Bakı: Çasıoğlu Metbeesi.
- Mir Celal – *Seçilmiş Eserleri 2 ciltlik* (2005). Bakı: Şerq-Qerb
- Mir Celal & Hüseyinov, F. (1982). *XX. Esr Azerbaycan Edebiyyatı*. Bakı: Maarif Neşriyyatı.
- Mir Celal & Hüseyinov, F. (2008). *Örneklerle 20. Esr Azerbaycan Edebiyyatı* (Haz. Kemal Yavuz-Erol Ülgen). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mir Celal (2013). *Seçilmiş Eserleri 5 ciltlik, 2. Cilt*, Bakı: Adiloğlu Neşriyyat.
- Morkoç, A. (2019). Eleştirmen Kimliğiyle Firidun Bey Köçerli, *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 6(45), 3859-3867.
- Paşayev, Mir Celal (2006). *Dirilen Adam*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Paşayeva, N. (2008). "Yazıcı ve Zaman", *Mir Celal Seçilmiş Eserleri*. Bakı: Çasıoğlu
- Salamoğlu, T. (2012). *Müasir Azerbaycan Edebiyyatı*. Bakı: Azerbaycan Dövlət Pedaqoji Üniversitesi Yayınları.
- Salamoğlu, T. (2014). *Azerbaycan Edebiyyatının Müasir Problemleri*. Bakı: E. L. Neşriyyat.

EXTENSIVE ABSTRACT

Drawing attention with his satirical and humorous works in Azerbaijani literature, Mir Jalal Pashayev is known for his works in the areas of story, novel and history of literature. The family of Mir Jalal was born in South Azerbaijan in 1908. He later moved to Northern Azerbaijan and settled in Ganja. During the period between 1933 and 1978, Mir Jalal continued to work as a university lecturer for 45 years and has undertaken tasks in the "Azerbaijani literature" department. Mir Jalal dealt with social problems with a critical point of view beginning with his first works and he is recognized by the readers as a talented writer and scientist. He writes stories and novels that reflect fundamental changes in Azerbaijani society. In addition to scientific monographic studies, he published articles and newspaper columns. He produced works that are the output of serious research and are taught as textbooks in universities. Mir Jalal, who draws attention with his successful storytelling among his versatile talents, demonstrated an effort to develop and take strong roots in Azerbaijani literature. In his works, he created regenerative human images that are novel to modernism. He described the civilized awakening of Azerbaijani women, who live by their labor and great efforts. He turned the women who, though being uneducated, improved themselves and got rid of ignorance, into the characters of his stories. In his works, Mir Jalal created an original prose style and the radical changes, foreign influences, social and political developments, traditions and customs that are seen in Azerbaijani Turkish since the beginning of the 20th century can be observed. He has written successful works in this field by not ignoring that art has different personal qualities. It is seen that the author gives priority to important representatives and problems in his scientific theoretical works. It is understood that Mir Jalal primarily deals with the theoretical problems of aesthetic creativity, issues of artistry, method and style in literature. Having made important studies in the field of literature and left indelible traces, we think that Mir Jalal Pashayev should be introduced and taught in all aspects of the Turkish world.

Mir Jalal has always shown respect to Jalil Mammadguluzadeh's artistic personality and tried to follow his path. That is the reason why he is regarded as the continuation of the Jalil Mammadguluzade school in literary circles. The aphorisms used by Mir Jalal, whose prestige increased over time in the Azerbaijani literary world, draw attention. These words having the identity of aphorism began to be widely used among the people. Mir Jalal took it as his duty to reflect the social life and thus took care to explain all kinds of malfunctions and unlawful practices. In some of his stories, he prefers to tell the negativities of life. The writer, who does not like long descriptions, prefers to write concisely. Academician Mammad Arif attributes the author's success in his works to the sincere and natural expression of his style. In the works, old and new social values are compared with each other. People who restrain Azerbaijan's progress are placed under the target of criticism. Love for homeland and

nation, mother's compassion are depicted with influential sentences. Tragic events take place towards the middle of some stories with intense satirical and humorous elements in the beginning. Some stories are examples where comedy elements and tragic events are intertwined.

The integrity of the subject, the way of expression, the lyrical style and the humorous approach to the events are among the distinctive features of Mir Jalal's stories. He kept the language of his works away from slang and profanity and did not use long and complex sentences. Mir Jalal, who has around 300 stories, narrates the characters and complex events he encountered until the end of his life in these products in realistic scenes. He depicts the people of the big city while giving time and space in accordance with reality.

Mir Jalal has novels that have been instrumental in showing his talents and that have come to light one after the other. The author, who has 6 novels, has given successful examples in this genre. The author contributed to the maturation of the novel genre in Azerbaijani literature in terms of form and content. Interesting theme choices and the natural way of conveying the characters of the works are common features of the novels. The reason that his novels more valuable in the eyes of the reader is due to the author's rich observation skills and his close knowledge of human psychology. Mir Jalal was able to explain his main purpose in novels by using intense concrete elements within the framework of current and dynamic issues. In these works, the main idea and message that is intended to be given to the reader are provided not with long texts, but with concise expressions.

In addition to novel and storytelling, the author has a special qualification as a literary historian he is among the leading names of the literary world with his scientific style. Mir Jalal's multifaceted identity is revealed by his scientific research and his work in the field of criticism demonstrate. He is one of the few writers who have created their own unique research and examination methods in the fields of literary history and literary criticism in Azerbaijan. Different from other writers, he has also been closely interested in literary theory since the years he stepped into his writing career. So much so that, even in his ordinary writings, he brought up various issues in the field of literature and suggested solutions for them. Mir Jalal is seen as an experienced and knowledgeable person who wrote the history of Azerbaijani literature after Firidun Bey Köçerli. He is one of the few names in the country with the knowledge on basic principles of literary theories closely and he writes the history of Azerbaijani literature by classifying it. He has written articles and books that are a continuation of each other in this field. Thanks to the works that make up for the great lack in Azerbaijani literature, many literary figures have begun to be recognized in the country. Mir Jalal, who founded a school in the country with his successful works, remains to exist in the world of Azerbaijani literature with his qualified works, even though he passed away.